

Beknibbelen en staken

Na maandenlang touwtrekken tussen de minister van Binnenlandse Zaken en de ambtenarenbonden is het „open en reëel overleg” over de uit *Bestek '81* voortvloeiende korting op de verhoging van de ambtenarensalarissen afgerond door het eenzijdige besluit van minister Wiegel om de korting te differentiëren van $2 \times 0,3\%$ per jaar voor de laagste tot $2 \times 0,7\%$ per jaar voor de hoogste ambtenarensalarissen. Daarmee lijkt ten slotte de minister aan het langste eind te hebben getrokken. De Tweede Kamer zal wel akkoord gaan met het ministeriële besluit en het ziet er niet naar uit dat de ambtenaren b.v. door opnieuw naar het stakingswapen te grijpen de gewenste grotere differentiatie zullen kunnen afdwingen.

Niettemin heeft ook Wiegel veren moeten laten. Weliswaar heeft hij het overgrote deel van de in *Bestek '81* voorgenomen bezuiniging op de ambtenarensalarissen weten te realiseren, maar hij heeft toch een steek van f. 150 mln. moeten laten vallen. Bovendien is hij gezwicht voor het verlangen van de meerderheid in het ambtenarenoverleg om de prijscompensatie bij f. 45.000 af te toppen en de opbrengst daarvan te gebruiken voor het scheppen van nieuwe arbeidsplaatsen bij de overheid en het realiseren van vervroegde uittreding. Voorwaar een staaltje van inkomensnivellering ten behoeve van extra arbeidsplaatsen, dat nog nergens anders in het cao-overleg is geëvenaard.

De belangrijkste conclusie na de langdurige onderhandelingen is echter van andere aard: het overleg tussen ambtenaren en overheid heeft een aantal fundamentele veranderingen te zien gegeven, die van verstrekkende betekenis kunnen zijn. In de eerste plaats is het trendmechanisme niet langer heilig. In de tweede plaats hebben de ambtenarenbonden het stakingsmiddel ontdekt. Beide veranderingen te zamen overziend zou men kunnen stellen dat het arbeidsvoorwaardenoverleg tussen de overheid en haar werknemers snel „volwassen” aan het worden is.

Het is bekend dat in het afgelopen decennium de betekenis van de kwartaire sector voor de werkgelegenheid zeer groot is geweest. Het verlies aan arbeidsplaatsen in de primaire en secundaire sector is vrijwel geheel opgevangen door de uitbreiding van de kwartaire sector. Ook in de nabije toekomst is voor de kwartaire sector een zeer belangrijke rol weggelegd in het opvangen van de verwachte grote aanwas van de beroepsbevolking. Gegeven de beperkingen die zijn opgelegd aan de uitbreiding van de omvang van de collectieve sector zal de uiterste matiging moeten worden betracht in de salarisontwikkeling in die sector om deze taak zo goed mogelijk te kunnen vervullen. De ambtenarensalarissen maken meer dan de helft uit van het totale overheidsbudget. Onder die omstandigheden is het vreemd dat de greep van de overheid op deze uitgavenpost zo gering is. De ontwikkeling van de ambtenarensalarissen wordt via het trendbeleid bepaald door de loonontwikkeling in het particuliere bedrijfsleven.

Van verschillende zijden gaan stemmen op om in deze situatie verandering te brengen. De zuivering van het trendmechanisme voor oneigenlijke insluipsels is slechts een eerste stap in die richting. Er zijn al veel verdergaande voorstellen

gedaan. Dr. B. de Vries pleitte in *ESB* van 25 oktober 1978 voor een „omgekeerd trendbeleid”, waarbij het inkomensbeleid van de overheid maatgevend zou worden voor wat er in de marktsector gebeurt (overigens zonder aan te geven op welke wijze hieraan vorm zou moeten worden gegeven), Prof. Dr. C. de Galan zit op dezelfde lijn, maar gaat een stap verder door vast te houden aan zijn pleidooi voor een geleide loonpolitiek 1) en vorige week werd in *ESB*, naar aanleiding van de adviesaanvraag aan de SER inzake de structuur van het arbeidsvoorwaardenoverleg in de non-profitsector een „geleide marginale loonpolitiek” bepleit 2) waarbij een matigingsbeleid direct gekoppeld is aan een arbeidsplaatsenovereenkomst. Het zou mij niet verbazen wanneer een ontwikkeling in deze richting zich zou doorzetten en de beperking van de ambtenarensalarissen in toenemende mate gebruikt zou worden als instrument voor de creatie van arbeidsplaatsen in de kwartaire sector.

De tweede verandering die ik constateerde was de toename van de stakingsbereidheid van ambtenaren. Ondanks het juridisch ontbreken van een stakingsrecht hebben de ambtenaren de afgelopen periode tweemaal naar het stakingswapen gegrepen om hun eisen ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden kracht bij te zetten. Daarbij is niet tot strafrechtelijke vervolging of disciplinaire maatregelen overgegaan. Het stakingsrecht van ambtenaren lijkt de facto te worden erkend. Hoewel de ambtenarenbonden met hun stakingen niet veel hebben bereikt en weinig instemming met hun acties hebben ondervonden, kan het feit dat zij dit instrument hebben leren kennen voor de toekomst ongetwijfeld van belang zijn. Naarmate meer aan de arbeidsvoorwaarden wordt geknaagd kan de stakingsbereidheid toenemen, te meer daar de zeggenschapssituatie bij de overheid slecht geregeld is.

Men kan dit interpreteren als het volwassen worden van de arbeidsverhouding tussen de overheid en haar werknemers, waardoor deze meer gelijk wordt aan die welke in het particuliere bedrijfsleven bestaat, maar de vergelijking met deze sector gaat toch niet helemaal op. De overheid heeft een monopolie op tal van openbare diensten. Door deze lam te leggen kan het publiek gevoelig worden getroffen, zoals de stakingen in Engeland nog eens overduidelijk hebben aangetoond. Stakingsrecht voor ambtenaren zal daarom gepaard moeten gaan met een code waardoor de voorziening van bepaalde essentiële diensten gewaarborgd blijft.

Beknibbelen enerzijds en staken anderzijds hebben het aanzien van het arbeidsvoorwaardenoverleg tussen overheid en ambtenaren dit jaar bepaald. In wat door *Het Parool* plastisch „de onverbidelijke opmars van de ambtenaren” wordt genoemd, zullen deze trefwoorden nog wel vaker optreden.

L. van der Geest

1) *Het Parool*, 1 maart 1979, blz. 19.

2) Mr. S. M. Bartman, Een uitweg uit de noodremcyclus?, *ESB*, 7 maart 1979.

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i> Beknibbelen en staken	249
Column	
Loonvorming per onderneming?, door Prof. Dr. W. H. J. Reynaerts	251
<i>Drs. B. Bos, Prof. Dr. M. A. Kooyman, Drs. A. G. M. Steerneman, Drs. C. Sterrenburg en Drs. W. Voorhoeve:</i> Grecon-prognoses en arbeidsmarktontwikkelingen in 1979	252
<i>Drs. J. G. Odink:</i> Relatieve veranderingen in de consumentenprijzen over de periode 1969-1977	257
Vacatures	260
Ingezonden	
De kostwinner eruit?, door Drs. F. J. de Winter-Otto, met naschrift van Drs. M. Bruyn-Hundt	261
Recente IMF-faciliteiten, door Drs. P. Cornet, met naschrift van Drs. A. Ketting	262
Maatschappijspiegel	
Inzicht en oordeel over de theorie van de dubbele arbeidsmarkt, door Dr. W. van Voorden	265
Mededeling	267
Boekennieuws	
H. van der Molen e.a.: Omstreden landbouw, door Drs. A. de Wit ..	268
Mens en ruimte, environmental problems of city centres, door Drs. L. van den Berg	269
D. Nayyar (red.): Economic relations between socialist countries and the third world, door Dr. W. J. B. Smits	270

Stakingen in de metaal?

ESB: uw blikvanger.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:
 STRAAT:
 PLAATS:
 Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):
 Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: **ESB,**
 Antwoordnummer 2524
 3000 VB ROTTERDAM Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Weekblad van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.

Redacteur-secretaris: L. van der Geest. Adjunct-redacteur-secretaris: T. de Bruin

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, 3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie: postbus 4224 3006 AE Rotterdam. Tel. (010) 14 55 11, administratie: toestel 3701, redactie: toestel 3790. Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 144,04 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 101,40 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost). Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945, of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93, 3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,30 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.

Advertentieverkoop:
 Roelants/EPR
 Postbus 53021
 2505 AA Den Haag
 Telefoon (070) 50 33 00
 Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en uitgevoerd overeenkomstig de Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting
 Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, 3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:
 Arbeidsmarktonderzoek
 Balanced International Growth
 Bedrijfs-Economisch Onderzoek
 Economisch-Technisch Onderzoek
 Vestigingspatronen
 Macro-Economisch Onderzoek
 Projectstudies Ontwikkelingslanden
 Regionaal Onderzoek
 Statistisch-Mathematisch Onderzoek
 Transport-Economisch Onderzoek

Loonvorming per onderneming?

In 1972 schreef de socioloog Ter Hoeven een boeiende verhandeling over de opkomst van een nieuw, post-institutioneel arbeidsbestel 1). Naar zijn mening zouden de werknemers voortaan een meer directe invloed gaan uitoefenen op de beleidsvoering van de gevestigde instituties. In dit door het onstuitbare gelijkheidsideaal voortgedreven proces van decentralisatie, wees Ter Hoeven een opvallende frictie aan: de loonontwikkeling, waarover eigenlijk binnen de ondernemingen zou moeten worden beslist, bleef voornamelijk voorwerp van beleid op macro- en mesoniveau.

Vier jaar later kenschetst Ter Hoeven het Nederlandse arbeidsbestel als vermoeid. Rek, spankracht en fantasie zijn verdwenen, de filosofie van de wanhoop niet ver meer weg. Ondanks deze aanduidingen, geschreven met de zwartste inkt die in ons land verkrijgbaar is, doet Ter Hoeven enkele suggesties voor het vinden van een uitweg. Merkwaardigerwijze ontbreekt daarbij een pleidooi om de werknemers in de ondernemingen meer macht toe te kennen over hun eigen inkomen 2).

Vanuit een andere invalshoek treffen wij deze opvatting wel aan bij zijn vakgenoot Van Zuthem. In een recent verschenen boek keert deze zich tegen de overdosis aan verantwoordelijkheid bij de overheid en de centrale organisaties. Het is noodzakelijk de persoonlijk beleefde verantwoordelijkheid te versterken, ook in de loonsfeer. Er moet een herziene Loonwet komen die de afzonderlijke bedrijven meer armslag laat. Per onderneming moeten de werknemers deel-cao's kunnen afsluiten. In die overeenkomsten moet de mogelijkheid worden voorzien, dat de werknemers uit de loonstijging verplichte financiële reserves kweken. Die reserves kunnen zo nodig worden ingezet om de continuïteit van werkgelegenheid en rentabiliteit te handhaven. Op deze manier wil Van Zuthem — via wat hij noemt „loonaanwasdeling” — de verantwoordelijkheid van de werknemers voor het wel en wee van het bedrijf, waarin zij hun brood verdienen, tot uitdrukking brengen 3).

Waar sociologen veelal geneigd zijn beslissingsstructuren vanuit de micro-wereld op te bouwen, ontwikkelen economen hun concepties bij voorkeur op basis van een macro-gedachtengang. Onder economen ondervinden daarom constructies als een geleide loonpolitiek, een centraal akkoord, een loonconcordaat of een gecoördineerd arbeidsvoorwaardenbeleid in beginsel meer waardering dan een stelsel van loonvorming per onderneming. De grotere appreciatie bij

economen van het „top-to-bottom” denken in plaats van de omgekeerde volgorde, zal ten dele wel samenhangen met verschillen in wetenschappelijke rompsluis en methodiek. Voor een niet onbelangrijk deel kan de preferentie voor een macro-inkadering van microprocessen tevens worden verklaard uit opgedane ervaringen.

De verregaande decentralisatie van de arbeidsverhoudingen in Engeland is één voorbeeld, hoe men door al te zeer het zwaartepunt in de besluitvorming bij de „shop stewards” te leggen, in een bijna onoplosbare loonpolitieke problematiek kan geraken. Een ander voorbeeld levert Italië met het daar sinds kort in zwang zijnde systeem van „gearticuleerde” loononderhandelingen. Ieder jaar worden in Italië duizenden zogenaamde „open” ondernemings-cao's afgesloten, die elk moment door de „consigli di fabbrica” kunnen worden aangegrepen voor het indienen van nieuwe claims. Dit stelsel van eigenlijk permanente onderhandelingen tussen ondernemingsleiding en werknemersvertegenwoordigers verschaft de basis een flinke manoeuvreerruimte, doch tegelijkertijd zijn dan macro-saneringen, zoals b.v. het Pandolfi-plan bevatte, bij voorbaat tot mislukken gedoemd 4).

Is wat de sociologen ons voorhouden dan zonder zin? Is het verkeerd als mensen mee willen praten over de hoofdbron van hun bestaan? Vanzelfsprekend niet. Van veel gewicht lijken in dit verband de organisatie van de loonpolitiek en de vraag, waarop het overleg per onderneming zich moet richten.

Wat de organisatie van de loonpolitiek betreft, kan men niet buiten een zekere coördinatie van de loonontwikkeling door een landelijk beleidscentrum op grond van hoofdzakelijk macro-economische criteria. Typisch Nederlands is de formule volgens welke de primaire verantwoordelijkheid voor de loonvorming bij het georganiseerde bedrijfsleven berust en dat de overheid in deze de uiteindelijke verantwoordelijkheid toekomt. Dit door de ervaring gerijpte inzicht zal vermoedelijk ook de grondslag vormen van de binnenkort van stapel lopende ontwerp-Inkomenswet. Dit betekent dat er geen essentiële wijzigingen

te verwachten zijn met betrekking tot de functie en het onderlinge verkeer van de thans bij de loononderhandelingen betrokken partijen en instituties. Tegelijkertijd houdt dit in dat de werknemers in de ondernemingen hun loonbelangen langs de omweg van de vakorganisaties zullen moeten blijven behartigen. De jurist Van der Grinten heeft eerder op overtuigende wijze aangetoond hoe goed doordacht en efficiënt dit systeem in wezen is 5). In de nieuwe Wet op de ondernemingsraden wordt die beproefde taakverdeling tussen vakbeweging en ondernemingsraden op het vlak van de arbeidsvoorwaarden dan ook terecht gehandhaafd.

Binnen het boven geschetste kader zijn er ongetwijfeld mogelijkheden om per onderneming de participatie van de werknemers in het proces van loonvorming te stimuleren. Deze zijn met name gelegen op het terrein van de loonverhoudingen binnen de bedrijven. De Wet op de niet-cao-inkomens biedt hier toe reeds gelegenheid; bij aanvaarding van het wetsontwerp op de inkomensopenbaarheid zal deze mogelijkheid verder worden verruimd. De tevredenheid met het inkomen is naar algemeen gevoelen vooral afhankelijk van iemands relatieve positie op de inkomensschaal. In dat licht gezien, is een periodieke toetsing van de loonverhoudingen per onderneming een zeer zinvolle zaak. Op die manier zou wellicht ook gemakkelijker een oplossing kunnen worden gevonden voor het urgente probleem van de geldelijke onderwaardering van het vakmanschap, waarover thans in het bedrijfsleven zo vaak wordt geklaagd. Als dat zou lukken, wat zouden wij dan de sociologen dankbaar kunnen zijn!

Reynaerts

1) P. J. A. ter Hoeven (red.), *Breukvlakken in het arbeidsbestel*, Alphen aan den Rijn, 1972.

2) J. J. van Dijk en P. J. A. ter Hoeven (red.), *Het vermoeide arbeidsbestel*, Alphen aan den Rijn, 1977, blz. 25-27.

3) H. J. van Zuthem, *Macht en moraal in arbeidsverhoudingen*, Assen/Amsterdam, 1978, blz. 163-164.

4) Efrén Cordova, A comparative view of collective bargaining, *International Labour Review*, juli/augustus 1978.

5) W. C. L. van der Grinten, De inwerking van publiekrecht en dwingend privaatrecht op de arbeidsovereenkomst, *Sociaal Maandblad Arbeid*, oktober 1972.

Grecon-prognoses en arbeidsmarktontwikkelingen in 1979

DRS. B. BOS
PROF. DR. M. A. KOOYMAN
DRS. A. G. M. STEERNEMAN
DRS. C. STERRENBURG
DRS. W. VOORHOEVE

Evenals voor 1977 en 1978 zijn met behulp van het Grecon-model voorspellingen voor 1979 gedaan voor een aantal belangrijke macro-economische grootheden. Het Grecon-model is aangevuld met een submodel waarin de arbeidsmarktontwikkelingen gedetailleerder worden geanalyseerd. In genoemd submodel speelt onder andere de ontwikkeling van het aantal arbeidsongeschikten een rol. Aan de verklaring en de prognose van dit verschijnsel wordt speciale aandacht geschonken. Ten slotte worden de Greconvoorspellingen en uitkomsten voor 1977 en 1978 nader bezien. Drs. C. Sterrenburg was tot voor kort werkzaam bij de Economische Faculteit, de andere auteurs zijn verbonden aan het Econometrisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen.

Inleiding

Zowel voor 1977 als voor 1978 hebben wij in dit tijdschrift (zie resp. de nummers 3097 en 3148) voorspellingen gepubliceerd van een aantal voor de Nederlandse economie belangrijke macro-economische grootheden. Deze voorspellingen werden verkregen met behulp van het door ons ontwikkelde z.g. Grecon-model. Het Grecon-model is een korte-termijnmodel. Elk jaar wordt het herschat om de meest recente statistische gegevens tot hun recht te laten komen. Vervolgens worden er voorspellingen mee gedaan voor het volgend jaar. De variabelen van het model zijn bijna allemaal ontleend aan de Nationale Rekeningen van het CBS. De in september 1978 verschenen *Nationale Rekeningen 1977* lieten zien, dat het CBS de basis van de prijsindexcijfers en van de variabelen in constante prijzen had verlegd van 1970 naar 1975. De nieuwe versie van het Grecon-model is gebaseerd op de schattingsperiode 1952 t/m 1977. De basisverlegging noodzaakte ons het databestand voor de gehele periode opnieuw te berekenen, waarbij de afrondingsfouten die optreden bij het koppelen der reeksen zo klein mogelijk dienden te worden gehouden. De beschrijving van de data en van de gevolgde koppelingsprocedure en de effecten van de nieuwe wijze van koppelen op de coëfficiënten van het model, worden volledig beschreven in rapporten van het Econometrisch Instituut Groningen. Belangstellenden kunnen deze rapporten daar aanvragen.

De specificatie van het nieuwe model, Grecon 79-D, wijkt op een drietal ondergeschikte punten af van de versie van vorig jaar. Essentieel kan de verandering ten aanzien van de

specificatie van de arbeidsmarkt worden genoemd. Hierop wordt straks nader ingegaan. Hier willen wij reeds vermelden dat het effect voor het Grecon-model bestaat uit het verdwijnen van de werkloosheidsvergelijking uit het model. De voorspellingen voor de werkgelegenheid en voor de werkloosheid komen tot stand door middel van een onderlinge afstemming van de resultaten van het Grecon-model en die van het submodel voor de arbeidsmarkt.

Achtereenvolgens zullen hieronder aan de orde worden gesteld: de voorspellingen voor 1979; de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt; het verloop van de arbeidsongeschiktheid en de voorspellingen en de (voorlopige) resultaten voor 1977 en 1978.

De voorspellingen voor 1979

Voor het doen van voorspellingen met een econometrisch model zijn, bij gegeven specificatie, nodig de schattingen van de parameters van het model en de waarden van de gepredetermineerde variabelen in het te voorspellen jaar. Model 79-D is door ons op twee manieren geschat, namelijk met behulp van de methode der kleinste kwadraten in twee ronden (2-SLS) en met de z.g. „full-information maximum-likelihood”-methode (FIML). De onderstaande prognoses zijn verkregen met gebruikmaking van de 2-SLS resultaten. Op de meer geavanceerde FIML-methode hebben wij nog niet willen overgaan, omdat een nadere studie eerst moet uitwijzen of toepassing van deze schattingsmethode bij een niet geheel bevredigende specificatie (in ons geval de consumptie- en investeringsvergelijking) in het algemeen niet tot te grote afwijkingen leidt. De met behulp van dezelfde verzameling van gepredetermineerde variabelen gemaakte voorspellingen met de FIML-versie van model 79-D wijken voor 1979 niet sterk af van de hieronder vermelde resultaten van de 2-SLS-versie.

De waarden voor de gepredetermineerde variabelen zijn grotendeels aan een tweetal bronnen ontleend. Voor de vertraagde endogenen hebben wij gebruik gemaakt van de CBS-publicatie *Het jaar 1978 in cijfers*. Voor de exogene variabelen verlaten wij ons op de door het CPB in september 1978 gepubliceerde *Macro Economische Verkenning 1979*. De enige afwijking die wij hebben aangebracht ten aanzien van het vermelde in de *MEV 1979* betreft de exportontwikkeling in 1979. Het CPB raamt de stijging van de reële export op 6%. Een zelfde getal vindt men in *Bestek '81*. Wij menen dat de exportontwikkeling in de afgelopen jaren van -2% in 1977 en +2% in 1978 en de exportverwachtingen op korte termijn een zo hoge raming niet rechtvaardigen. Voor 1979 hebben wij een stijging van 3,5% aangenomen.

Een en ander resulteert in de onderstaande tabel, waarin tevens de CPB-voorspellingen, zoals deze staan vermeld in de *MEV 1979*, worden weergegeven.

Tabel 1. Voorspellingen voor 1979, uitgedrukt in procentuele veranderingen

	Grecon 79-D	CPB (MEV 1979)
Reële consumptie	3,1	2
Consumptieprijs	3,0	4 à 4,5
Reële investeringen (excl. woningen)	1,8	3
Investeringsprijs	3,2	a)
Reële import van goederen	1,9	3,5
Werkgelegenheid (excl. overheid)	0,6	-0,5 à 0
Loonvoet	6,2	5,5 à 6 b)
Reële afzet bedrijven	3,1	3
Toename aantal werklozen (duizenden manjaren)	15 c)	10
Voorraadvorming (in % van de afzet)	-0,58	-0

a) Niet vermeld in bedoelde publikatie.
 b) In tegenstelling tot onze werkwijze betreft dit een veronderstelling, d.w.z. een niet endogene raming.
 c) Betreft werklozen plus personen op sociale werkvoorzieningsobjecten en aanvullende werken. Zie voor de berekening tabel 2.

De verschillen tussen de Grecon-voorspellingen en die uit de MEV 1979 zijn niet erg groot, maar niettemin tonen de Grecon-resultaten een iets gunstiger beeld. Met name de geringere inflatie en de lichte toename van de werkgelegenheid vallen op naast een aanhoudende vrij omvangrijke stijging van de reële consumptie. Een verklaring voor een toenemende werkgelegenheid zou kunnen zijn dat de omvangrijke investeringsuitgaven van 1977 (+15,6%) en die van 1978 (+6,2%) na enige vertraging beginnen door te werken. De veronderstellingen ten aanzien van de buitenlandse handel te zamen met onze raming van de importontwikkeling wijzen in de richting van een geringe verbetering van de handelsbalans in 1979 ten opzichte van 1978. Ten slotte voorzien wij voor 1979 een enigszins sterkere stijging van de loonvoet dan het CPB; de stijging is evenwel duidelijk lager dan de uitkomst voor 1978 van 7,5%.

De arbeidsmarkt nader gezien

In de vorige versies van het Grecon-model is m.b.t. de arbeidsmarkt dezelfde benadering gekozen als het CPB in zijn korte-termijnjaar modellen. Er werden gedragsvergelijkingen geschat voor de vraag naar arbeid door bedrijven en voor de werkloosheid. In de laatste vergelijking kwamen dan grootheden, die de invloed van de aanbodzijde van de arbeidsmarkt exogeen tot uitdrukking brachten.

Bij de overgang op het middellange-termijnmodel Vintaf-II koos het CPB voor een andere opzet. Het aanbod van arbeid werd endogeen verklaard, evenals de vraag naar arbeid. De werkloosheid volgt uit een definitievergelijking als het verschil tussen aanbod van en vraag naar arbeid. Deze aanpak biedt duidelijke voordelen. Zo wordt expliciet rekening gehouden met het feit, dat structurele en conjuncturele ontwikkelingen in de economie invloed hebben op het aanbod van arbeid. Het gedrag van „de vragers” en „de aanbieders” wordt verklaard en niet het gedrag van de resultante, de werkloosheid. Ondanks deze verbeterde aanpak is de verklaring nog niet voldoende. Weitenberg en Den Hartog 1) merken m.b.t. dit punt op: „Het CPB maakt zich zorgen over de specificatie van de arbeidsaanbodvergelijking. Die laat nl. niet toe, dat op lange termijn de deelneming van de afhankelijke beroepsbevolking boven de 47% van de beroepsgeschiedte bevolking uitkomt”. Dit percentage wordt reeds aardig benaderd en het loont dus de moeite te proberen het arbeidsaanbod op een andere manier te verklaren. Een ander nadeel (in onze ogen) betreft het werken met variabelen, die niet via statistische meting worden gevonden, maar die geconstrueerd (gegenereerd) worden in een model. De variabele a^* (het aantal arbeidsplaatsen in bedrijven) in Vintaf is zo'n grootheid. Van Schaik 2) heeft er reeds op gewezen, dat berekeningen met het Vintaf-II model t.a.v. de toekomstige ontwikkeling van deze variabele nogal vreemde resultaten te

zien geven. Tot welke krasse uitspraken het werken met zelf gegenereerde reeksen kan leiden, blijkt o.a. bij S. K. Kuipers, J. Muysken en J. van Sinderen 3). Zij verklaren het verschijnsel, dat de werkelijke (waargenomen) werkloosheid 175.000 manjaren lager ligt dan de structurele (door hen gegenereerde) werkloosheid, met de opmerking dat het tegenwoordig zo moeilijk is arbeiders te ontslaan.

Wij hebben bij de beschrijving van de arbeidsmarkt voor de volgende opzet gekozen. We geven deze eerst in tabelvorm hieronder weer (inclusief de voorspellingen) en lichten vervolgens de diverse grootheden toe.

Tabel 2. Beroepsbevolking, werkgelegenheid en geregistreerde arbeidsreserve in 1979 (absolute mutatie t.o.v. voorafgaand jaar, 1.000 manjaren)

Beroepsgeschiedte bevolking a)		100
WAO b)	32	
Invloed van de verandering in deelnemingspercentage (d.i. incl. AAW) c)	56 +	
		88 -
Binnenlands arbeidsaanbod d)		12
Netto arbeidsaanbod uit het buitenland e)		11 +
Totale arbeidsvolume (beroepsbevolking) f)		23
Arbeidsvolume werknemers in bedrijven g)	20	
Arbeidsvolume overheid h)	2	
Arbeidsvolume zelfstandigen en medewerkende gezinsleden i)	-14 +	
Totale werkgelegenheid j)		8 -
Geregistreeerde arbeidsreserve k)		+15

a) We gaan uit van de absolute mutatie van de beroepsgeschiedte bevolking, het aantal mannen en vrouwen in de leeftijdsgroep 15-64 jaar. Dit is voor ons een exogene variabele.
 b) De absolute verandering in het aantal arbeidsongeschikten wordt afzonderlijk verklaard; hierop komen we nog terug.
 c) De absolute verandering in het binnenlands arbeidsaanbod t.g.v. veranderingen in het deelnemingspercentage (veroorzaakt door b.v. grotere participatie van gehuwde vrouwen, grotere deelneming aan volledig dagonderwijs, conjuncturele en incidentele factoren) wordt gevonden als het verschil tussen enerzijds de beroepsgeschiedte bevolking en anderzijds het aantal WAO-trekkenden plus het binnenlands arbeidsaanbod.
 d) De verandering in het binnenlands arbeidsaanbod wordt m.b.v. een arbeidsmarktmodel geraamd. Hierop komen we later terug.
 e) Op dezelfde manier als bij d) wordt de absolute mutatie in het netto arbeidsaanbod uit het buitenland voorspeld.
 f) Aldus verkrijgt men de wijzigingen in het totale arbeidsvolume (de beroepsbevolking).
 g) De absolute mutatie in de variabele arbeidsvolume werknemers in bedrijven wordt met het Grecon-model endogeen geraamd.
 h, i) De veranderingen in het arbeidsvolume overheid en het aantal zelfstandigen en medewerkende gezinsleden worden exogeen beschouwd.
 j) Te zamen geven de respectieve arbeidsvolumes de wijzigingen in de werkgelegenheid.
 k) Afgezien van eventuele correcties wegens gewijzigde registratie volgt nu de absolute mutatie in de geregistreeerde arbeidsreserve als het verschil tussen de veranderingen in het totale arbeidsvolume en de werkgelegenheid. Evenals bij het Vintaf-II model is zodoende de gedragsvergelijking van de werkloosheid vervallen.

Veranderingen in het arbeidsaanbod

In beschouwingen over de werkgelegenheidssituatie op lange en korte termijn wordt vaak gewezen op de belangrijke invloed, die wijzigingen in het deelnemingspercentage hebben op de werkgelegenheids- en werkloosheidscijfers. In dit verband wordt vaak onderscheid gemaakt tussen de deelname van de mannen (die men redelijk constant veronder-

1) H. den Hartog en J. Weitenberg, Econometrische modellen en economische politiek (I), *ESB*, 14 december 1977, blz. 1242.
 2) A.B.T.M. van Schaik, Gaan we naar te veel arbeidsplaatsen in 1982?, *ESB*, 18 oktober 1978, blz. 1054.
 3) S. K. Kuipers, J. Muysken en J. van Sinderen, *The vintage approach to output and employment growth in the Netherlands, 1921-1976*. Memorandum van het Instituut Economisch Onderzoek, Groningen, 1977: „... then one can also say that structural unemployment has risen considerably in the seventies: from zero in 1970 to 375.000 manyears in 1976. Figure 3.4.1. also shows that because of a very low speed of adjustment of actual employment to capacity labour demand, the actual unemployment level is less than the structural one” (blz. 22); „... in contrast with the inter-war period, dismissal of abundant labour is hardly possible anymore” (blz. 19).

stelt) en de deelname van de vrouwen. Hier signaleert men vooral de laatste jaren een stijging die zich naar verwachting zal voortzetten en die een belangrijke rol kan spelen bij de analyse van toekomstige ontwikkelingen. Dit wijst op de aanwezigheid van factoren, die voor beide categorieën een verschillende rol spelen. Het is twijfelachtig, of er een „hard” verband kan worden aangetoond ter verklaring van de fluctuaties in de deelname van vrouwen op de arbeidsmarkt, aangezien het cijfermateriaal m.b.t. het aandeel van de vrouwen in de totale werkgelegenheid afwezig of onbetrouwbaar is (door zeer veel definitieveranderingen in de loop der jaren).

De vrouwelijke werknemer werd vooral in het begin van de naoorlogse periode als een uitzondering gezien, waarvan geen uitvoerige statistische verslaggeving nodig was. Dit beperkt de mogelijkheden van de keuze van specificatie van een model, dat de ontwikkelingen in de naoorlogse periode m.b.t. mannelijke en vrouwelijke werknemers afzonderlijk wil laten zien. In de literatuur wordt het endogene karakter van de wijzigingen in het deelnemingspercentage wel duidelijk gesteld, maar in de praktijk komt het toch vaak neer op een exogene raming 4), 5), 6) of een verklaring in een dwarsdoornedestudie 7). Voor ons doel is echter een verklaring uit historische reeksen noodzakelijk.

Er doet zich bovendien nog een statistisch probleem voor. De fluctuaties in de deelnemingspercentages voor mannen en vrouwen zijn vrij gering en daardoor worden de te schatten coëfficiënten onzeker. Een te verklaren reeks met sterkere fluctuaties verdient uit dit oogpunt de voorkeur. Gezien de genoemde overwegingen is daarom in dit stadium van het onderzoek gekozen voor het verklaren van de fluctuaties in de variabele *marginale binnenlands arbeidsaanbodaandeel*, gedefinieerd als het quotiënt van de toename in het binnenlands arbeidsaanbod en de toename in de beroepsgeschiedte bevolking. Deze reeks vertoont vrij sterke fluctuaties in de loop van de tijd en is dus uit schattingsoogpunt aantrekkelijker. Uit deze variabele kan vervolgens een voorspelling van de wijzigingen t.g.v. veranderingen in de arbeidsdeelname berekend worden.

We willen beginnen met hier in het kort de factoren te noemen, die in het algemeen worden gezien als de belangrijkste factoren ter verklaring van de veranderingen in het binnenlands arbeidsaanbod:

- a. de leeftijdsopbouw en het opleidingsniveau. Bij een slechte situatie op de arbeidsmarkt verdwijnen het eerst die personen, die behoren tot de categorie ouderen en tot de groepen met lagere opleidingen uit de beroepsbevolking;
- b. onderwijsparticipatie. Vooral de groep 15-24-jarigen is hier van belang, omdat in deze leeftijdsgroep de arbeidsdeelname voorkomt;
- c. de situatie op de arbeidsmarkt;
- d. de ontwikkelingen op het gebied van de sociale voorzeningen;
- e. het reële loon.

Bij vrouwen speelt bovendien nog mee:

- f. de burgerlijke staat en de gezinssituatie. In het kort te karakteriseren als: meisjes trouwen jonger en krijgen minder kinderen, die bovendien ook sneller „uit huis” gaan;
- g. het aandeel gescheiden vrouwen en weduwen. Men heeft nl. geconstateerd 8), dat er een daling optreedt in het deelnemingspercentage van vrouwen (niet gehuwd) vanaf het dertigste jaar;

ESB: omdat de economie verder gaat...

- h. mentaliteitsveranderingen m.b.t. het werken van vrouwen. Met betrekking tot de categorie vrouwen merkt de Emancipatiecommissie op 9): „Historisch gezien is de ontwikkeling de resultante van de afname van het aantal ongehuwde vrouwen, de toenemende neiging van gehuwde vrouwen om aan het arbeidsproces deel te nemen en de vergrote onderwijsdeelname”.

De verzamelde gegevens voor het statistische onderzoek hebben betrekking op de periode 1952 t/m 1976. In tegenstelling tot bij het Grecon-model kan het jaar 1977 niet worden meegenomen omdat te veel gegevens ontbreken. Uit het onderzoek om vast te stellen, welke factoren vooral bepalend zijn voor het verklaren van de fluctuaties in het marginaal binnenlands arbeidsaanbodaandeel (waarvan over enige maanden een publikatie van een der auteurs zal verschijnen), bleken de volgende grootheden significante parameters te hebben: de deelneming aan volledig dagonderwijs, het aantal huwelijken, het aantal derde kinderen 10), de verhouding tussen beroepsbevolking en beroepsgeschiedte bevolking (een spanningsvariabele) en de toename van het werkloosheidspercentage. De mate van verklaring werd als voldoende ervaren. Opvallend was, dat in ons onderzoek geen significante invloed van het reële loon kon worden aangetoond. Met betrekking tot het netto arbeidsaanbod uit het buitenland kon een significante invloed van de variabelen werkloosheidspercentage, reëel loon en vertraagde verhouding tussen beroepsbevolking en beroepsgeschiedte bevolking worden geconstateerd.

Arbeidsongeschiktheid 11)

Bij de ontwikkeling van deze grootheid moet onderscheid worden gemaakt tussen de vermindering van het arbeidsaanbod ten gevolge van de Algemene arbeidsongeschiktheidswet (AAW) en de Wet arbeidsongeschiktheid (WAO). Door het feit dat de AAW pas in 1976 is ingevoerd, is het nog niet mogelijk de samenhang tussen de ontwikkeling van het aantal uitkeringsgerechtigden krachtens de AAW en andere economische en sociale grootheden kwantitatief te onderbouwen. Daarom zal voor de ontwikkeling van deze variabele een exogene raming moeten worden gemaakt voor 1979. Met betrekking tot de ontwikkeling van de WAO-trekkenden ligt de zaak anders. Hierover is cijfermateriaal beschikbaar vanaf 1968 en in de sociologisch-economische literatuur vinden we theoretische analyses m.b.t. de mogelijke verbanden met andere economische grootheden.

4) P. J. Verdoorn, J. J. Post en S. S. Goslinga, *The 1969 re-estimation of the annual model 69-C*, CPB, 1970.

5) CPB, *Omvang en samenstelling van het trendmatige arbeidsaanbod tussen 1975 en 2000*, Staatsuitgeverij, 1978.

6) N. de Beer en F. R. Veeneklaas, *Het arbeidsaanbod op lange termijn*, ESB, 15 november 1978, blz. 1160-1163.

7) CBS, *Beroepsuitoefening door de gehuwde vrouw: een economische analyse*, Statistische en econometrische onderzoekingen, no. 17, Den Haag, 1975.

8) CBS, *Sociale maandstatistiek*, april 1975, blz. 190.

9) *Enige verkenningen m.b.t. de deelname van vrouwen aan de arbeidsmarkt*, Emancipatiecommissie, juli 1976.

10) Vgl. *Bevolking en welzijn in Nederland*, rapport van de Staatscommissie Bevolkingsvraagstuk, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1977, blz. 124: „... dat gelet op het te verwachten percentage kinderloze vrouwen en het wegvallen van kinderen met hoge rangnummers van geboorte, waardoor het jongste kind op betrekkelijk jeugdige leeftijd van de moeder reeds 6 jaar of ouder is, een hogere participatiegraad van gehuwde vrouwen mag worden verwacht”.

11) Dit gedeelte van het artikel is grotendeels gebaseerd op: C. Sterenburg, *Arbeidsmarkt en arbeidsongeschiktheid*, publikatie van de vakgroep Sociologische Economie, Economische Faculteit Groningen.

Zo wordt door sommige auteurs gewezen op het feit, dat bij de vaststelling van de mate van arbeidsongeschiktheid van een werknemer rekening moet worden gehouden met de arbeidsmarktsituatie. Zij leggen op grond hiervan een relatie tussen de toename van het aantal WAO-uitkeringen en de toegenomen werkloosheid. Anderen gaan uit van de ontwikkeling van de werkgelegenheid, en dan vooral op gedesaggregeerd niveau. Dijkstra 12) stelt: (De vraag is) „onder welke condities informatie over de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt van invloed is op het ziektegedrag van de werknemers. Hierbij zal de mate waarin het individu de gebeurtenissen op de arbeidsmarkt als bedreiging van zijn arbeidspositie percipieert wel eens een zeer belangrijke rol kunnen spelen. Met name de situatie in het „eigen” bedrijf zal in sterke mate bepalend zijn voor het werkgelegenheidsperspectief van de werknemers”.

Ook andere schrijvers leggen een soortgelijk verband tussen ziekte en druk van sociaal-economische omstandigheden, zodat wij tot de volgende hypothese zijn gekomen. De vermindering van de werkgelegenheid in een bedrijfstak leidt tot een toename van het aantal langdurig arbeidsongeschikten. Dit uitgangspunt maakt het dus mogelijk samenhang te veronderstellen tussen een toename van het aantal WAO-uitkeringsgerechtigden en een somber werkgelegenheidsperspectief in een bedrijfstak, terwijl de werkloosheid (nog) vrij gering is. Opgemerkt moet worden, dat de omkering van de hypothese theoretisch niet evenveel geldigheid hoeft te bezitten. Bij een gunstige ontwikkeling van de werkgelegenheid komen de uitgetreden WAO-ers niet terug, maar wel zal er een minder sterke stijging van het aantal WAO-ers optreden en misschien een daling. Voor het empirisch onderzoek gaan we echter wel van een zelfde gedragsvergelijking uit. Op macroniveau bleek het niet mogelijk een significant verband te vinden tussen de ontwikkeling van de werkgelegenheid en de WAO-ontwikkeling. Ook op basis van deze bevindingen moest besloten worden tot de theoretisch voor de hand liggende desagregatie naar bedrijfstakken. Hierbij deed zich één grote moeilijkheid voor. Er was geen cijfermateriaal beschikbaar, dat aansloot bij de gangbare definities van arbeidsvolume werknemers en aantal uitkeringsstrekkenden krachtens de WAO op bedrijfstakniveau. Het cijfermateriaal, dat wel gedesaggregeerd beschikbaar is (bij de bedrijfsverenigingen) heeft een andere bedrijfstakken-indeling en heeft bovendien geen betrekking op het aantal verzekerde personen, maar op de verzekerde loonsommen en het aantal herleide uitkeringsdagen (herleid, omdat men diverse arbeidsongeschiktheidsklassen onderscheidt).

We hebben daarom als indicator voor de werkgelegenheid in een bedrijfsvereniging (a_{BV}) genomen: de verzekerde loonsom, gecorrigeerd voor de algemene loonontwikkeling. De WAO-ontwikkeling per bedrijfsvereniging wordt weergegeven door het aantal herleide uitkeringsdagen WAO_D . De te schatten relatie, voor 26 Nederlandse bedrijfsverenigingen, ziet er als volgt uit:

$$WAO_{D(i)} = \beta_{0(i)} + \beta_{1(i)} a_{BV(i)} + \beta_{2(i)} T \quad i = 1, 2, \dots, 26$$

waarin T een lineaire trend weergeeft. Als schattingsperiode wordt genomen 1969 t/m 1975, als schattingsmethode de kleinste-kwadratenmethode.

In deze relatie is vooral de waarde en het teken van β_1 (de WAO-gevoeligheidscoëfficiënt) van belang. Volgens onze hypothese zou deze coëfficiënt negatief moeten zijn. Bij de 26 bedrijfsverenigingen voldeden de statistische resultaten in twaalf gevallen aan het gestelde in de hypothese; bij 12 bedrijfsverenigingen werd er geen significante invloed geconstateerd en bij 2 werden resultaten gevonden, die met de hypothese in tegenspraak waren. Op het waarom van deze uitzonderingspositie wordt hieronder nader ingegaan.

Het cijfermateriaal komt uit de jaarverslagen van het

Arbeidsongeschiktheidsfonds, 1969 t/m 1975 en uit de Sociale Maandstatistieken (oktober, weeklonen). Recenter jaarverslagen waren nog niet beschikbaar; o.a. door de invoering van de AAW ontstonden administratieve achterstanden, die hiertoe hebben geleid.

Tabel 3. De WAO-gevoeligheidscoëfficiënt (β_1) in verschillende bedrijfsverenigingen, geschat voor de periode 1969 t/m 1975 en de ramingen van het aantal herleide uitkeringsdagen in 1979 (niet-significante coëfficiënten op een niveau van 5% staan cursief)

Bedrijfsvereniging	β_1	WAO _D (1979)
<i>Primaire sector</i>		
Agrarisch bedrijf	-0.8163	1.618
Zuivelindustrie	-0.2063	1.074
Slagers- en vleeswarenbedrijf, groothandel in vlees en pluimveeslachterijen	0,0234	837
Bakkersbedrijf	1,7564	1.355
Voedings- en genotmiddelenindustrie	-1.7945	2.144
<i>Secundaire sector</i>		
Textielindustrie	-4.3396	2.181
Kledingbedrijf	-0.3507 a)	1.403
Leder- en lederverwerkende industrie	-2.1373	519
Tabaksverwerkende industrieën	-0.6801	391
Hout- en meubelindustrie en groothandel in hout	-0.8214	1.981
Grafische industrie	-1.3129	1.604
Mijnindustrie	-2.2614	2.140
Chemische industrie	-2.5090	2.458
Steen-, cement-, glas- en keramische industrie ..	-0.8027	1.777
Metaalnijverheid	-3.0092	6.178
Metaal- en elektrotechnische industrie	-2.0054	11.377
Bouwnijverheid	-1.0386	16.077
Nieuwe algemene bedrijfsvereniging b)	-0.0435	5.953
<i>Tertiaire sector</i>		
Bank- en verzekeringswezen, groothandel en vrije beroepen	-2.2852	9.547
Gezondheid, geestelijke en maatschappelijke belangen	0.7298	7.339
Detailhandel en ambachten	4.2798 c)	6.485
Hotel-, restaurant-, café-, pension- en aanverwante bedrijven	0.0552	2.049
Haven- en aanverwante bedrijven, binnenscheep- vaart en visserij	0.1398	2.097
Koopvaardij	-0.1755	344
Vervoer	-3.4614	2.467
Overheidsdiensten	0.8177 c)	5.578
Totaal d)		96.973

a) Het lijkt wat merkwaardig, dat het kledingbedrijf, in tegenstelling tot de textielindustrie, een niet-significante coëfficiënt vertoont. Vermoedelijk komt dat door het feit, dat er relatief veel meer (jonge) meisjes in het kledingbedrijf werken en de achteruitgang in de confectie wordt opgevangen via „natuurlijk verloop”, in dit geval het huwelijk.

b) Een bedrijfsvereniging, die als repost fungeert en vogels van diverse pluimage bevat. Dit zijn twee bedrijfsverenigingen, die een toename van de werkgelegenheid zien samenhangen met een toename van de WAO-uitkeringen. Historisch gezien is dit aparte gedrag als volgt te verklaren. De bedrijfsvereniging Detam laat een zeer sterke groei van het aantal BV's zien vanaf 1971. Hierdoor vond een sterke toename plaats van het aantal werknemers (door de omzettingen in BV's werden zelfstandigen n.l. werknemers). Deze omzettingen gebeurden juist vaak met als doel te kunnen profiteren van de werknemersverzekeringen, zoals de WAO. In de bedrijfsvereniging overheidsdiensten vinden we als groeicategorieën b.v. de WSW-ers en de schoolverlaters. De overgang van WSW naar WAO zal vrij gemakkelijk plaats kunnen vinden.

d) Het totaal komt neer op 373 (x 1.000) uitkeringsjaren.

Conclusies t.a.v. de WAO-ontwikkeling

- Voor de primaire sector (landbouw en landbouwproductenverwerkende industrie) wordt geen significant verband gevonden; voor de tertiaire sector in het algemeen evenmin.
- In de secundaire sector ondersteunt het cijfermateriaal de gestelde hypothese sterk. Het is juist in de industrie, dat de werkgelegenheid afbrokkelt en de sterke toename van de WAO-uitkeringen wordt waargenomen.
- Er zijn geen bedrijfsverenigingen gevonden, waarin een daling van de werkgelegenheid samenging met een signifi-

12) A. Dijkstra, Inkrimping van het personeelsbestand in productiebedrijven en afwezigheid wegens ziekte; een longitudinale sekundaire analyse, *Sociologische Gids*, 1974, no. 1, blz. 7.

cante daling van de WAO-uitkeringen. Er zijn 2 bedrijfsverenigingen, die een stijging van de werkgelegenheid zien samenvallen met een stijging van de WAO-uitkeringen. Er is reeds gewezen op de aparte positie, die deze 2 bedrijfsverenigingen innemen.

- Uit het bovenstaande zou men de conclusie kunnen trekken, dat het in stand houden, eventueel met overheidssteun, van arbeidsplaatsen in de industrie, die onder zware economische druk staan, naast het voordeel van het behoud van de werkgelegenheid het nevenvoordeel heeft, dat de toestroom naar de WAO wordt afgeremd.

Uitgaande van de gevonden relaties is het nu mogelijk om voorspellingen te doen voor de WAO-ontwikkeling in 1979. De reeksen verzekerde lonen vertonen een vrij regelmatige ontwikkeling voor de bedrijfsverenigingen afzonderlijk en door extrapolatie vinden we zo ramingen voor de grootheden $WAO_{D(i)}$ in 1979 en kunnen we via sommatie het totale aantal herfelde uitkeringsdagen berekenen (zie tabel 3).

Na de deling door 260 (het aantal uit te keren dagen per jaar) ontstaat het geschatte aantal uitkeringsjaren, 373 (x 1.000). Men moet goed in het oog houden, dat dit niet gelijk is aan het aantal uitkeringstrekken, omdat iemand, die b.v. 40% arbeidsongeschikt is een volledige uitkeringsgerechtigde is, maar in onze berekening niet voor een volledig uitkeringsjaar telt.

De geschatte stijging van het aantal uitkeringsjaren van 1975 naar 1979 bedraagt 126 (x 1.000), als raming voor 1979 is genomen het gemiddelde over deze vier jaren, zijnde 32, (x 1.000) uitkeringsjaren.

Grecon-voorspellingen en (voorlopige) uitkomsten voor 1977 en 1978.

Na de voorgaande bespreking van de aanvulling op het Grecon-model voor 1979, willen wij ten slotte kort ingaan op voor de jaren 1977 en 1978 gedane voorspellingen. De uitkomsten voor 1977 zijn ontleend aan de *Nationale Rekeningen 1977*, de voorlopige resultaten komen zoveel als mogelijk was uit de CBS-publikatie *Het jaar 1978 in cijfers*. Hoewel wij de zo definitief aandoende term van uitkomsten voor 1977 hanteren, moet ook daarbij worden gewezen op het voorlopige karakter. Zo'n waarschuwing lijkt misschien overdreven, vandaar dat wij een voorbeeld willen geven van de orde van grootte van mutaties die nog kunnen voorkomen op de weg van de eerste vermelding in de Nationale Rekeningen tot de definitieve vastlegging. Post 1.2.13, beschikbaar inkomen van bedrijfshuishoudingen (in mln. gld.) wordt in de Nationale Rekeningen van 1975, 1976 en 1977 voor het jaar 1975 als volgt vermeld: nihil, 2.000, 3.500.

Het voorbeeld moge dan met zorg zijn gekozen, niettemin spoort het aan tot voorzichtigheid bij het werken met nog niet definitieve gegevens. Hierin ligt de reden dat wij de resultaten voor 1977 en 1978 vermelden, slechts voorzien van summier commentaar. Ter vergelijking worden de voorspellingen van het CPB, ontleend aan de desbetreffende Centraal Economische Plannen vermeld.

Tabel 4. Voorspellingen en uitkomsten 1977 en 1978 (% mutaties)

	1977			1978		
	Grecon a)	uitkomst d)	CPB b)	Grecon c)	uitkomst	CPB b)
Reële consumptie	2,9	4,3 (3,2)	3,5	4,1	3,5	3
Consumptieprijs	7,5	7,3 (6,4)	6,5	5,2	4,5	4,5
Reële investeringen (excl. woningen)	1,4	15,6 (14,4)	8	-0,9	6,2	3
Investeringsprijs	7,5	6,5 (-)	6	5,2	-	5
Reële import van goederen	5,6	2,5 (4,9)	6	1,5	1,9	3
Werkgelegenheid (excl. overheid)	0,2	0,5 (-0,2)	0,15	0,3	0,4	-0,5
Loonvoet	9,8	7,8 (9,3)	7,5	9,6	7,5	7 e)
Reële afzet bedrijven	4,1	3,1 (2,5)	4,5	3,8	3,0	2,5
Toename aantal werk- lozen (duizenden man- jaren)	23 f)	-6 (-)	-12	25 g)	2	12
Voorraadvorming (in % van de afzet)	0,3	0,3 (-)	0,6	-1,2	-	0,5

a) Gepubliceerd in de symposium papers van het Symposium Econometrische Modellen, Voorspellingen en Economische Politiek, gehouden op 18 april 1977 te Groningen. Het betreft de (niet afgeronde) voorspellingen berekend met het model 77-B; de vooronderstellingen werden ontleend aan de *MEV 1977*. Wij vermelden deze variant om de vergelijking op dezelfde situatie te baseren als in latere jaren.

b) Ontleend aan *Centraal Economisch Plan van 1977 resp. 1978*.

c) Zie *ESB* no. 3148, van 5 april 1978, tabel 2 op blz. 327, de centrale raming.

d) Tussen haakjes staan de voorlopige uitkomsten, zoals deze werden vermeld in *ESB*, no. 3148, van 5 april 1978, tabel 1 op blz. 326.

e) In 1978 wordt door het CPB voor het eerst de mutatie van de loonvoet in de categorie van de veronderstellingen geplaatst.

f) De oorspronkelijke vermelde procentuele mutatie is omgerekend in manjaren.

g) Betreft werklozen plus personen op sociale werkvoorzieningsobjecten en aanvullende werken.

Opvallend is de slechte kwaliteit van de werkloosheidsvoorspellingen. Dit kan onmogelijk worden geweten aan het nog niet definitief zijn van de cijfers. Evenmin kan het verschil tussen uitkomst en voorspelling geheel geweten worden aan de modelspecificatie. De veranderingen in de statistische definitie alsmede de automatisering van de registratie hebben een wezenlijk effect op de werkloosheidscijfers gehad. Voor deze jaren geldt ons inziens onverkort de strekking van de reeds vorig jaar geciteerde uitspraak van de minister van Sociale Zaken, dat „de statistiek” het beeld van de werkloosheid in gunstige zin vertekent. De herziening van de ramingsprocedure van de werkloosheid voor 1979, die in het voorgaande is uiteengezet, beoogt het model te verbeteren los van de registratieperikelen die hopelijk van voorbijgaande aard zijn. Ten aanzien van de loonvoetvoorspellingen kan worden gesteld dat deze te hoog zijn uitgevallen. De vrij lage voorspelling voor 1979 toont ons inziens dat het model de bereidheid tot matiging thans op gepaste wijze tot uitdrukking brengt. Het voorspellen van de ontwikkeling t.a.v. de reële investeringen toont duidelijke gebreken. Wij menen dat er te veel externe factoren aanwezig zijn, die de investeringsbereidheid beïnvloeden en die niet bestonden of niet in die mate werkzaam waren gedurende de schattingsperiode. Zolang de investeringen sterk onder invloed staan van ad hoc regelingen zal het voorspellen van deze grootheden een riskante zaak blijven.

B. Bos

M. A. Kooyman

A. G. M. Steerneman

C. Sterrenburg

W. Voorhoeve

N.V. SLAVENBURG'S BANK

Alle bankzaken
90 vestigingen
in Nederland

Affiliaties te New York,
Los Angeles, Curaçao,
Antwerpen,
Brussel,
Hamburg,
Frankfurt,
Zürich.

HOOFDKANTOOR ROTTERDAM

Relatieve veranderingen in de consumentenprijzen over de periode 1969-1977

DRS. J. G. ODINK*

De inflatie in Nederland is het afgelopen decennium bijzonder hoog geweest. Desondanks zijn de prijzen van een beperkt aantal consumptiegoederen, zoals televisietoestellen, gedaald, terwijl de prijsstijging van andere consumptiegoederen aanzienlijk groter was dan de inflatievoet. In dit artikel wordt nagegaan welke consumentenprijzen in relatieve zin sterk zijn gestegen of gedaald over de periode 1969-1977, waarbij voor een sterke relatieve prijsstijging dan wel prijsdaling als criterium wordt gehanteerd een prijsstijging die meer dan anderhalf dan wel minder dan de helft bedraagt van de stijging van het totale prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie voor werknemersgezinnen.

Inleiding

Voor de bepaling van de prijsstijging van de gezinsconsumptie staan ons twee reeksen ten dienste:

- de prijsindexcijfers van de gezinsconsumptie voor werknemersgezinnen;
- de prijsindexcijfers van de gezinsconsumptie voor de totale bevolking.

Onze keuze is op de eerste reeks gevallen, niet alleen omdat deze reeks het meest in de belangstelling staat, maar ook omdat ter berekening van de gewichten, die aan de berekening van deze reeks ten grondslag liggen, periodiek budgetonderzoek onder werknemersgezinnen is gehouden. Het gaat hier om werknemersgezinnen bestaande uit man, vrouw en twee kinderen beneden de zestien jaar waarvan het inkomen beneden de *loongrens* 1) van het ziekenfonds ligt.

De afbakening van de periode heeft te maken met het feit dat het CBS met ingang van 1978 is overgegaan op een nieuwe basis, en wel 1975 = 100, gebaseerd op een budgetonderzoek dat werd gehouden in de periode mei 1974-april 1975. Over het gehele tijdvak 1969-1977 is een reeks prijsindexcijfers gepubliceerd met 1969 als basisjaar. Over deze periode steeg de totale prijsindex met 81,9%, hetgeen neerkomt op een stijging van gemiddeld 7,8% per jaar 2). Voor Nederlandse begrippen is een dergelijke inflatie bijzonder hoog. Sedert 1620 was slechts tijdens de eerste wereldoorlog, en tijdens de tweede wereldoorlog sprake van een grotere mate van inflatie 3). Aan de hoge inflatie van de afgelopen jaren lijkt thans een einde te zijn gekomen. Zo bedroeg de prijsstijging van 1977 op 1978 „slechts” 4,1%.

Wanneer wij de ontwikkeling van de relatieve prijzen willen bekijken, is het van belang op welk niveau van aggregatie

we dit doen. Onderstaand voorbeeld geeft een illustratie van de diverse niveaus van aggregatie die door het CBS worden onderscheiden. Hierbij is eerst de code van het CBS vermeld en tussen haakjes het aandeel in promilles van de desbetreffende goederencategorie in het totale budget van werknemersgezinnen:

1	voeding (322)	afdeling
15	dranken en maaltijden (52)	hoofdgroep
150	dranken (40)	groep
1520	alcoholhoudende dranken (20,5)	subgroep
1522	jonge jenever (3,2)	artikel

Door Stigter 4) is over de periode 1969-1976 een analyse gemaakt van de prijsstijging van de zes afdelingen en hun bijdragen aan de totale stijging van het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie. Ten behoeve van de prijsontwikkeling in 1977 maakte Stigter 5) gebruik van 25 hoofdgroepen. Ofschon hier sprake is van een geringere mate van aggregatie worden bijvoorbeeld suiker, chocolade en kruidenierswaren (waaronder koffie en thee) als één hoofdgroep behandeld.

Het andere uiterste is af te zien van elke vorm van aggregatie en derhalve te werken met de afzonderlijke artikelen, zoals jonge jenever, waarvoor het CBS prijsindexcijfers berekent. Twee problemen doen zich dan voor. Ten eerste gaat het om een zo groot aantal artikelen (ruim 1000), dat het gevaar dreigt dat door de bomen het bos niet meer is te zien. Ten tweede wordt voornamelijk om redenen van geheimhouding 6) slechts een deel van deze prijzen (iets minder dan 600) in het *Bijvoegsel Maandstatistiek van de prijzen* gepubliceerd.

Als tussenoplossing hebben wij gekozen voor de prijsindexcijfers van de ruim honderd subgroepen die in de *Maandstatistiek van de prijzen* over 1977 worden vermeld. Er is dus niet gekozen voor het prijsniveau van jenever maar voor dat van alcoholhoudende dranken. Van al deze subgroepen worden in tabel 2 slechts die indices vermeld welke in 1977 (1969 =

*De auteur is verbonden aan de vakgroep micro-economie van de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

1) De zogenaamde modale werknemer heeft betrekking op werknemersgezinnen met dezelfde personele samenstelling en een inkomen even beneden de *premiëgrens* van het ziekenfonds. Zij vormen derhalve een subgroep van de hierboven vermelde groep.

2) Uitgaande van de formule: $\text{prijsindex } 77 / \text{prijsindex } 69 = (1 + \text{jaarlijkse prijsstijging})$.

3) Globale prijsindexcijfers over de periode 1620-1974 zijn door het CBS gepubliceerd in de *Maandstatistiek van de prijzen*, 1976, blz. 55-57.

4) H. Stigter, De veranderingen in de consumentenprijzen (sinds 1969) en de producenten-, uitvoer- en invoerprijzen (sinds 1970), CBS, *Maandstatistiek van de prijzen*, 1977, blz. 346-356.

5) H. Stigter, Prijsontwikkelingen in 1977, CBS, *Maandstatistiek van de prijzen*, 1978, blz. 457-460.

6) J. Egbers, Het nieuwe wegingschema voor het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie voor werknemersgezinnen (1975 = 100), CBS, *Maandstatistiek van de prijzen*, 1978, blz. 74.

100) 223 of meer dan wel 141 of minder bedroegen, m.a.w. de indices waarvan de stijging meer dan anderhalf dan wel minder dan de helft bedroeg van de stijging van het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie voor werknemersgezinnen, dat in 1977 181,9 bedroeg.

Afdelingen en hoofdgroepen

Alvorens tot de bespreking van de uitkomsten van de circa 100 subgroepen over te gaan, bekijken wij eerst de prijsontwikkeling van de zes afdelingen en de 21 door het CBS onderscheiden hoofdgroepen. Wij vermelden de gegevens hierover in tabel 1.

Van de zes afdelingen verschillen de indices van woning en particuliere verzekeringen nauwelijks van de totale index, terwijl de relatieve prijs zowel van voeding als van ontwikkeling/ontspanning/roken/verkeer 7% daalde en de relatieve prijs van kleding en schoeisel circa 8% steeg en die van hygiëne/medische verzorging zelfs met 27% steeg, waardoor alleen de laatstgenoemde sterk loongevoelige afdeling (met een gewicht van 108 ‰), voldeed aan ons criterium voor grote relatieve prijsstijging of -daling.

De onderverdeling naar 21 hoofdgroepen laat zien dat medische verzorging (73 ‰) en schoeisel/lederwaren (25 ‰) relatief sterk in prijs zijn gestegen, terwijl een grote relatieve prijsdaling zich heeft voorgedaan bij de hoofdgroep roken (31 ‰).

Circa 100 subgroepen

De vraag of het beeld sterk verandert door te onderscheiden naar de ruim 100 subgroepen beantwoorden wij

aan de hand van tabel 2, waarin wij de subgroepen vermelden waarvan de relatieve prijzen veel zijn gestegen of gedaald.

Opvallend is dat een zo belangrijk deel van de totale consumptie van werknemersgezinnen (bijna een kwart) relatief sterk in prijs is gestegen of gedaald. De artikelen die relatief veel in prijs zijn gestegen, vallen in feite in twee groepen uiteen. Ten eerste zijn er de goederen en diensten waarvan de produktie relatief arbeidsintensief is, zoals huishoudelijke dienstverlening, onderhoud woning door derden enz., met kraamverpleging en ziekenhuis als toppers. Ten tweede zijn er de goederen waarbij sprake was van een exceptioneel slechte ontwikkeling van de oogst, zoals aardappelen, koffie en thee. Omdat koffie en thee en andere kruidenierswaren te zamen met suiker, waarvan de relatieve prijs sterk daalde, en chocolade in tabel 1 in één groep zijn ondergebracht, komt de sterke prijsstijging van koffie en thee in tabel 1 niet tot uitdrukking. Hetzelfde geldt voor aardappelen binnen de hoofdgroep aardappelen/groente/fruit. De relatieve prijzen van koffie, thee en aardappelen zijn overigens in 1978 weer gedaald.

Bij de goederen waarvan de relatieve prijzen sterk zijn gedaald is in het algemeen sprake van een snelle technische vooruitgang, zoals bij medicijnen en vooral bij radio/t.v. e.d. alsook bij fotografie. Bij radio/t.v. e.d. is het eerder opvallend dat zich toch nog prijsstijgingen hebben voorgedaan. Wij komen hier nog op terug. Het meest opvallend is evenwel het grote aandeel dat wordt ingenomen door goederen waarvan nog al eens wordt beweerd dat het wenselijk is dat het gebruik ervan vermindert: suiker, alcoholhoudende dranken, eieren, wasmiddelen, geneesmiddelen, sigaretten en tabak, met een totaal gewicht van 83,8 ‰, zijnde 60% van de sterk in prijs gedaalde artikelen. Goederen die met accijnzen zijn belast, mede ten einde hun verbruik te verminderen, hebben een gewicht van 56,1 ‰. Dit komt neer op 40% van de sterk in

Het Bestuur van het

Limperg Instituut

Interuniversitair Instituut voor Accountancy

wenst over te gaan tot aanstelling van één full-time en enkele part-time (40 tot 50%)

wetenschappelijke medewerkers

Taakomschrijving

Het in samenwerking met de directeur, onder verantwoordelijkheid van de Wetenschappelijke Raad van het Instituut, verrichten van onderzoek en uitvoeren van studie-opdrachten.

Het Instituut heeft een aantal projecten onderhanden en voorgenomen, betrekking hebbend op het winstbegrip, (jaar-)verslaggeving, informatiesystemen, accountantscontrole en het accountantsberoep.

Vereisten

- Bezit van de kwalificatie registeraccountant, dan wel studierend daarvoor, na voltooide doctoraalstudie economie (bedrijfseconomische richting).
- Belangstelling voor onderzoekwerk.
- Goede contactuele eigenschappen en geschiktheid tot het werken in kleine teamverbanden.
- Goede mondelinge en schriftelijke uitdrucksvaardigheid.

In de accountantspraktijk en/of in het wetenschappelijk onderwijs verworven ervaring strekt tot aanbeveling.

Honorering en overige arbeidsvoorwaarden worden bepaald volgens de daarvoor bij het wetenschappelijk onderwijs geldende regelingen.

Sollicitaties dienen te worden ingediend bij de directeur van het Limperg Instituut, p/a Nederlands Instituut van Registeraccountants, Mensinge 2, 1008 AD Amsterdam.

Gegadigden wordt verzocht aan hun sollicitatie een curriculum vitae alsmede een opgaaf van eventuele (in bewerking zijnde) publicaties toe te voegen en melding te maken van activiteiten waaruit hun belangstelling voor het beroep en voor onderzoek kan blijken.

Bij genoemde directeur kunnen ook door derden namen worden genoemd van eventuele kandidaten.

Tabel 1. Relatieve prijsontwikkeling naar afdelingen en hoofdgroepen over de periode 1969-1977. Prijsindexcijfers van de gezinsconsumptie voor werknemersgezinnen in 1977 (1969 = 100)

Code CBS artikelgroep	Gewicht (in %)	Prijsindex	Relatieve prijs a)
1. Voeding	322	169,1	0,93
10. Brood, gebak en meelprodukten	43	179,8	0,99
11. Aardappelen, groenten, fruit	50	180,9	0,99
14. Suiker, chocolade, kruidenierswaren	40	184,0	1,01
15. Dranken en maaltijden	52	151,0	0,83
16. Vlees, vis, pluimvee	67	163,5	0,90
18. Vetten	13	166,3	0,91
19. Zuivelprodukten	57	164,1	0,90
2. Woning	237	179,9	0,99
20. Huur, onderhoud woningen	91	192,7	1,06
24. Woninginrichting, bloemen	54	171,5	0,94
26. Huishoudelijke artikelen en apparaten	41	160,2	0,88
28. Verwarming, verlichting	51	181,7	1,00
3. Kleding en schoeisel	120	196,1	1,08
30. Kleding en opschik	95	189,0	1,04
37. Schoeisel en lederwaren	25	223,4	1,23
4. Hygiëne, medische verzorging	108	231,1	1,27
40. Reiniging, huishoudelijke hulp	18	171,6	0,94
41. Lichamelijke verzorging	17	185,7	1,02
43. Medische verzorging	73	256,3	1,41
5. Ontwikkeling, ontspanning, roken, verkeer	194	169,3	0,93
50. Ontwikkeling, ontspanning	81	174,4	0,96
55. Roken	31	130,6	0,72
57. Verkeer	82	179,0	0,98
6. Particuliere verzekeringen	19	182,9	1,01
70. Schadeverzekeringen	5	189,0	1,04
71. Kapitaalverzekeringen	14	181,0	1,00
Totaal	1.000	181,9	1,00

a) Prijsindex van de artikelgroep gedeeld door de totale index.
Bron: CBS, *Maandstatistiek van de prijzen*, februari 1978, tabel 1.1.

Tabel 2. Artikelen die relatief veel of weinig in prijs gestegen zijn. Prijsindexcijfers werknemersgezinnen 1977 (1969 = 100)

Subgroep	Index 141 of minder:				Index 223 of hoger:		
	gewicht (in %)	prijs-index	relatieve prijs a)		gewicht (in %)	prijs-index	relatieve prijs a)
Voeding				Voeding			
suiker	7,6	138	0,76	aardappelen	6,0	266	1,46
voedingsingrediënten	3,7	133	0,73	koffie, thee	12,8	266	1,46
soepen	4,5	116	0,64	snacks	3,0	235	1,29
alcoholhoudende dranken	20,5	134	0,74	verse vis	3,2	246	1,35
kip	4,4	140	0,77	Woning			
eieren	7,0	132	0,73	onderhoud woning (door derden)	5,0	313	1,72
Woning				Kleding en schoeisel			
vloerbedekking	15,4	134	0,74	babykleding	3,5	223	1,23
Hygiëne, medische verzorging				schoenreparaties	2,2	235	1,29
wasmiddelen	5,7	121	0,67	kinderschoeisel	9,2	227	1,25
geneesmiddelen	15,0	140	0,77	lederwaren	2,0	258	1,42
Ontwikkeling, ontspanning, roken, verkeer				Hygiëne, medische verzorging			
radio, t.v. e.d.	23,0	119	0,65	huishoudelijke hulp	1,4	227	1,25
fotografie	5,2	137	0,75	ziekenhuis	29,3	337	1,85
sigaretten	18,0	123	0,68	kraamverpleging	5,0	341	1,87
tabak	10,0	130	0,71	Ontwikkeling, ontspanning, roken, verkeer			
Totaal	140,0			lessen	5,0	229	1,26
				dag- en weekbladen	10,2	250	1,37
				overige vervoerskosten	2,2	223	1,23
Totaal				Totaal	100,0		

a) Prijsindex van de subgroep gedeeld door de totale index (181,9).
Bron: CBS, *Maandstatistiek van de prijzen*, februari 1978, tabel 1.1.

prijs gedaalde artikelen. Van al deze artikelen valt in tabel 1 alleen roken op. Al met al laat de prijsontwikkeling van de zogenaamde „demerit goods” wel te wensen over voor degenen die het gebruik ervan zouden willen afremmen met behulp van prijsmanipulatie.

Ten slotte enkele goederen die in tabel 2 niet voorkomen. De prijzen van artsen en specialisten blijven met een index van 213 onder de grens van 223, die wij stelden voor sterk in prijs gestegen artikelen, in tegenstelling tot de prijzen van ziekenhuis en kraamverpleging die aanzienlijk sterker zijn gestegen.

Veel opvallender is evenwel dat de prijsontwikkeling op de internationale oliemarkten niet tot uitdrukking komt in een sterke stijging van de consumentenprijzen van olieprodukten op het niveau van de ruim honderd onderscheiden subgroepen. Het opmerkelijkst is wel de ontwikkeling van de benzineprijs. Ondanks het feit dat de index van de producentprijs van de binnenlandse afzet van ruwe aardolie in 1977 was gestegen tot 519 (1970 = 100), is de relatieve consumentenprijs van benzine iets gedaald. De prijsindex van autobenzine bedroeg 181 in 1977 (1969 = 100). Ofschoon de relatieve prijzen van petroleum en huisbrandolie aanzienlijk zijn geste-

gen 7), is die van gas, ondanks de koppeling aan de olieprijs, dusdanig gedaald, dat de relatieve prijs van verwarming over de beschouwde periode 4% is gedaald 8).

Afzonderlijke artikelen

Het is niet doenlijk de prijsontwikkeling van alle afzonderlijke artikelen te behandelen. Wij zullen aan de hand van de ontwikkeling van de prijs van televisie illustreren hoe aggregatie, zelfs op een betrekkelijk laag niveau, de prijsontwikkeling gedeeltelijk kan versluieren. Wij geven in tabel 3 niet alleen indexcijfers voor werknemersgezinnen maar ook die voor de totale bevolking.

Tabel 3. Prijsindexcijfers van de gezinsconsumptie voor televisie, 1977 (1969 = 100)

Code	Gewicht (in %)		Prijsindexcijfer	
	totale bevolking	werknemers	totale bevolking	werknemers
5240 Televisie	12,5	13,0	110	103
5260 Televisie portable	3,7	3,8	98	97
5270 Televisie grootbeeld, super	7,3	8,2	88	88
5290 Reparatie televisie	1,5	1,0	247	247

Bron: CBS, *Bijvoegsel Maandstatistiek van de prijzen*, februari 1978.

Zoals in tabel 3 te zien is, wordt de feitelijke prijsdaling van nieuwe televisietoestellen teniet gedaan door de enorme stijging van de reparatiekosten. Het opvallende verschil in prijsstijging tussen werknemersgezinnen (3%) en de totale bevolking (10%) is vrijwel geheel toe te schrijven aan het geringere gewicht van reparaties in het totale televisiepakket van werknemersgezinnen ten opzichte van dat van de totale bevolking. Wij zien hier dat als gevolg van aggregatie — zelfs op een laag niveau — niet zonder meer gesproken kan worden van de prijs van een goed, hetgeen blijkt uit het feit dat werknemersgezinnen en de totale bevolking ieder hun eigen prijsindex voor televisie hebben. Wij moeten er evenwel op wijzen dat in het geval van televisie sprake is van aggregatie van artikelen van geheel uiteenlopende aard: de zeer arbeidsintensieve reparaties, die relatief veel in prijs zijn gestegen enerzijds en de

televisietoestellen, die als een van de weinige artikelen absoluut in prijs zijn gedaald, anderzijds. In het algemeen zijn de artikelen die samengevoegd worden meer homogeen van aard.

Conclusie

De periode 1969-1977, die gekenmerkt werd door een voor Nederlandse begrippen zeer hoge inflatie, laat opvallende verschillen in de ontwikkeling van de relatieve prijzen zien. Deze ontwikkelingen gaan op een hoog niveau van aggregatie grotendeels verloren als gevolg van compenserende prijsontwikkelingen. Binnen de 21 door het CBS onderscheiden hoofdgroepen wordt bijvoorbeeld de sterke stijging van de koffie- en thee prijzen vrijwel geheel door de relatieve daling van de suikerprijs geneutraliseerd. Uit de opsplitsing in circa 100 subgroepen kwam als verrassend resultaat naar voren dat van bijna een kwart van het consumptiepakket van werknemersgezinnen de relatieve prijs sterk is gestegen of gedaald. Naast goederen waarvan de prijsgevoeligheid voor loonkosten voor de hand ligt, vallen bij de relatief sterk in prijs gestegen goederen in het bijzonder koffie, thee en aardappelen op.

Bij de relatieve prijsdalingen valt vooral het grote aandeel van de „demerit goods” en verwante artikelen op, die in totaal 60% van de sterk in prijs gedaalde goederen uitmaakten. Grote afwezig zijn benzine en verwarming die beide relatief iets in prijs daalden, de gehele oliecrisis, die in een stijging van de olieprijs met vele honderden procenten resulteerde, ten spijt.

J. G. Odink

7) De prijzen van huisbrandolie en petroleum stegen respectievelijk met 185% en 143% in de periode 1969-1977. Pas op het niveau van de afzonderlijke artikelen komt de oliecrisis in de consumentenprijzen tot uitdrukking, zij het dat deze prijsstijgingen ver achter bleven bij die van ruwe aardolie.

8) In deze prijsdaling is niet verwerkt, het voordeel dat een groot aantal consumenten heeft kunnen behalen door binnen de beschouwde periode over te gaan op aardgas. Overigens is het berekenen van prijsmutaties van goederen waarvan de gewichten zo sterk zijn veranderd, een kwetsieuzer zaak.

Vacatures

Functie:

Blz.:

ESB van 28 februari

Hoofd afdeling kantorenanalyses voor de Nederlandsche Middenstandsbank NV te Amsterdam 218
Medewerker (m/v) t.b.v. het Directoraat-Generaal voor Arbeidsvoorziening, Toegepast Arbeidsmarktonderzoek bij het Ministerie van Sociale Zaken te Rijswijk II
Specialist rekeningenstelsel (m/v) t.b.v. de Hoofdafdeling Nationale Rekeningen bij het Centraal Bureau voor de Statistiek te Voorburg II
Agrarisch medewerk(st)er bij het bureau technische recreatie van het Openbaar Lichaam Rijnmond te Rotterdam III
SPD-er of HEAO-er (m/v) met ruime ervaring bij de Stichting Het Nederlands Studiecencentrum voor Informatica te Amsterdam IV

ESB van 7 maart

Gewoon hoogleraar/lector marktkunde (m/v) bij de faculteit der Economische Wetenschappen van de Vrije Universiteit van Amsterdam 236

Functie:

Blz.:

Wetenschappelijk onderzoeker (m/v) bij de faculteit der Economische Wetenschappen, Vakgroep Macro-Economie van de Erasmus Universiteit Rotterdam 247
Docent algemene economie, niveau doctoraal algemene economie of akte MO Economie voor de Stichting Natuurtechnisch Instituut te Suriname 247
Docent bedrijfseconomie, niveau doctoraal bedrijfseconomie, akte MO Boekhouden of akte MO-A Handelswetenschappen voor de Stichting Natuurtechnisch Instituut te Suriname 247
Beleidsmedewerker (m/v) bij het Bureau Algemeen Economische Beleidsvoorbereiding van de afdeling Economische Aangelegenheden c.a. van het Openbaar Lichaam Rijnmond te Rotterdam 248
Academisch gevormd beleidsmedewerk(st)er voor de Technische Hogeschool Delft 248
Enige wetenschappelijke medewerkers (m/v) bij de afdeling Algemeen economisch en statistisch onderzoek van het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf te Den Haag II
Bedrijfskundige of econoom voor beleidsbepalende informatievoorziening bij de Centrale Directie der PTT te Den Haag III

De kostwinner eruit?

DRS. F. J. DE WINTER-OTTO

Het artikel van mevrouw Drs. M. Bruyn-Hundt in *ESB* van 1 november 1978 beoogt een aanzet te geven tot het oplossen van diverse problemen waarmee ik, als werkende gehuwde vrouw met kinderen, reeds vele jaren vertrouwd ben geraakt. De aankondiging van het formeren van een studiegroep aan de Universiteit van Amsterdam tot verdere uitdieping van deze problematiek beweegt mij tot een reactie, omdat ik vrees dat men door aanwending van de in bedoeld artikel aangeduide middelen nog veel meer problemen zal gaan scheppen dan er nu op te lossen zouden zijn.

Uitgaande van de voorwaarde van financiële zelfstandigheid van de gehuwde vrouw komt mevrouw Bruyn-Hundt tot de conclusie dat dit in gezinnen met kinderen uitsluitend te verwezenlijken zou zijn, indien beide ouders hun arbeidsinkomen verwerven in een tot 5 à 6 uur verkorte werkdag en dat een dergelijk herverdelingsproces hoge eisen zal stellen aan het arbeidsmarktbeleid. Aangezien in onze dagen het arbeidsmarktbeleid toch al geen sinecure blijkt te zijn, komt het mij voor dat men in de onderhandelingen over de primaire en secundaire arbeidsvoorwaarden (welke onderhandelingen praktisch uitsluitend door mannen worden gevoerd) van niemand de handen op elkaar zou krijgen voor een voorstel tot arbeidstijdverkorting met het uitsluitende doel om gehuwde vrouwen in staat te stellen zelfstandig een werkkring buitenshuis te vervullen. Is het werkelijk nodig om zulke ingrijpende hervormingen te propageren, met consequenties op het gebied van het arbeidsmarktbeleid, de inkomensverdeling, de belastingwetgeving en het sociaal-verzekeringstelsel, alleen om voor een bepaalde categorie vrouwen een meer zelfstandige bestaansmogelijkheid te scheppen?

Voor ongehuwde vrouwen (èn mannen), alsmede gehuwde vrouwen zonder kinderen, die een (full-time) werkkring buitenshuis vervullen, bestaat het probleem uitsluitend uit het zo economisch mogelijk combineren van de beroepswerkzaamheden met het huishoudkarwei en gezien de thans bestaande vele

mogelijkheden van part-time arbeid is het doorgaans voor een ieder mogelijk hiervoor individueel een oplossing te vinden. Dat een dergelijke combinatie voor ouderen op den duur moeilijkheden kan gaan opleveren, is veeleer een medische aangelegenheid die dan als zodanig moet worden gezien. Lastiger situaties kunnen ontstaan bij gehuwde vrouwen met thuiswonende kinderen indien die vrouwen, om welke redenen ook, een gehele of gedeeltelijke dagtaak buitenshuis willen verrichten. Voor die vrouwen die uitsluitend uit financiële overwegingen een werkkring buitenshuis zoeken, waarbij de aard van de werkzaamheden haar minder interesseert, is het vaak mogelijk in part-time banen, al of niet via uitzendbureaus, om de werktijden zodanig te kiezen dat een combinatie met schooluren of kindercrèchetijden kan ontstaan. Dan doen de moeders dus de huishoudelijke werkzaamheden in de tijd dat de kinderen ook thuis zijn en in de praktijk blijkt dat vaak goed te werken, te meer omdat de zwaardere arbeidsbelasting voor de vrouw geheel of gedeeltelijk wordt gecompenseerd door het gevoel van meer maatschappelijke betrokkenheid en grotere financiële zelfstandigheid.

De ernstige moeilijkheden ontstaan bij die categorie vrouwen die hun eigen beroepswerkzaamheden willen continueren ook nadat zij gehuwd zijn en kinderen thuis hebben. In deze gevallen is er meestal sprake van een full-time job waarbij een aanpassing van arbeidstijden ten behoeve van kinder- en huishoudverzorging door de aard van de beroepswerkzaamheden niet of onvoldoende mogelijk is. In voorbije decennia, waarin dergelijke situaties nog uitzonderlijk waren, konden deze vrouwen meestal nog wel hulpmiddelen vinden die op adequate wijze de zorg voor de kinderen en de huishouding overnamen, doch in deze tijd blijkt een dergelijke assistentie steeds moeilijker te krijgen. In deze gevallen zou dan de door mevrouw Bruyn-Hundt aangegeven oplossing van kortere werktijden voor beide ouders het aangewezen recept moeten zijn, waarbij dan toch nog vele organisatorische vra-

gen zouden rijzen, zowel t.a.v. de werkring als t.a.v. de verzorging thuis.

Aannemende dat het uitgesloten moet worden geacht dat alleen uit dezen hoofde ooit een algemene arbeidstijdverkorting tot stand zou komen, zouden dus individuele mogelijkheden hiertoe moeten worden geschapen voor de bedoelde categorie vrouwen en voor hun echtgenoten. Dergelijke afwijkende arbeidsvoorwaarden (indien niet sprake is van tijdelijke noodvoorzieningen) hebben hun consequenties, niet uitsluitend financieel, maar ook en vooral voor carrièreverloop en status binnen de bedrijven.

Enerzijds zullen er niet veel mannen zijn die bereid zijn een dergelijke situatie, anders dan zeer tijdelijk, te accepteren, te meer omdat de compensatie voor hun gemiste arbeidsuren bestaat uit werkzaamheden (kinder- en huishoudverzorging) die hen niet interesseren. Anderzijds is het voor vrouwen die werkelijk ernst willen maken met het uitoefenen van een eigen beroep niet verstandig om in die beroepsuitoefening arbeidsvoorwaarden te verlangen die afwijken van die van haar mannelijke collega's. Mevrouw Bruyn-Hundt merkt aan het slot van haar artikel terecht op dat „de vrouw als volwaardig lid van de maatschappij wil worden beschouwd, ook op de arbeidsmarkt”. Dit zal echter slechts mogelijk zijn indien de vrouw zich dan ook als zodanig op die arbeidsmarkt presenteert en niet al bij voorbaat speciale faciliteiten claimt die haar concurrentiepositie t.o.v. haar mannelijke collega's verzwakken.

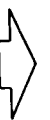
De categorie vrouwen die naast de zorg voor kinderen en huisgezin een eigen beroepsuitoefening ambieert, moge dan gelukkig groeiende zijn, ze is in ons land thans nog zodanig beperkt dat ze niet een beroep kan doen op de totale arbeidsgemeenschap om haar problemen op te lossen; dat zullen die vrouwen zelf, individueel en met elkaar, moeten doen. Vrouwen moeten steeds meer gaan leren haar eigen zaken op te knappen, ieder op haar niveau en in haar eigen omgeving; als wij zó handelen en in die geest onze dochters opvoeden, is dat de meest effectieve methode van emancipatie.

F. J. de Winter-Otto

Naschrift

Mevrouw De Winter betoogt „dat de categorie vrouwen die naast de zorg voor kinderen en huisgezinnen een eigen beroepsuitoefening ambieert in ons land thans nog zodanig beperkt is dat ze niet een beroep kan doen op de totale arbeidsgemeenschap om haar problemen op te lossen” (cursivering Br.-H.).

Mijn probleemstelling is dat financiële

Recente IMF-faciliteiten

DRS. P. CORNET*

De heren K. F. van Dongen, K. P. Hazenoot, A. Ketting en P. I. Meijs geven in hun artikel „Recente IMF-faciliteiten” in *ESB* van 20/27 december 1978, blz. 1296-1305, een duidelijk overzicht van de kredietfaciliteiten die het Internationale Monetair Fonds (IMF) sedert 1974 heeft ingesteld. De schrijvers beperken zich in hun artikel voornamelijk tot het weergeven van feiten en gebeurtenissen. Zij beschrijven de onderscheiden faciliteiten en becommentariëren deze telkens kort. Aan het eind van het artikel komen zij nogal onverwacht tot de slotconclusie, dat de indruk die de recente IMF-faciliteiten nalaten niet al te gunstig is (blz. 1304, rechterkolom). Hierop wilde ik gaarne enig aanvullend commentaar leveren.

De conclusie van de schrijvers wordt wellicht veroorzaakt door het feit dat zij de faciliteiten los van elkaar behandelen en hun relatie met de reguliere kredietmogelijkheden geheel achterwege laten. Misschien komt dit omdat de schrijvers uitsluitend van IMF-publicaties uitgaan, omdat alleen hierin eigenlijk gegevens over het doel en de functionering van (recente) IMF-faciliteiten te vinden zouden zijn (blz. 1296). Zij gaan dan echter voorbij aan een reeks van publicaties, die de laatste jaren over het IMF en het functioneren van de IMF-faciliteiten is verschenen. In het onderstaande wil ik de door de heren Van Dongen, Hazenoot, Ketting en Meijs behandelde faciliteiten in een wat breder kader plaatsen, waardoor ik uiteindelijk tot een geheel andere conclusie

kom. Hiertoe zal evenwel eerst kort op de principes van het IMF-krediet moeten worden ingegaan.

Het IMF heeft momenteel 137 lidstaten, ieder met een quotum dat grosso modo is gebaseerd op een aantal financiële en economische grootheden zoals het bruto nationaal produkt, de omvang der reserves, de invoer en de uitvoer alsmede de variabiliteit van de uitvoer. Het totaal der quota bedraagt momenteel ruim SDR 39 mrd. Ieder quotum wordt in principe voor driekwart gedeelte volgestort in de vorm van nationale valuta en het resterende gedeelte in bijzondere trekkingsrechten (voorheen in goud). De valuta's van landen met een betalingsbalansoverschot kunnen worden gebruikt om landen met betalingsbalanstekorten financieringsmiddelen te verstrekken. Het beschikbare krediet voor een individueel land is afhankelijk van het quotum en is opgebouwd uit stukjes waaraan respectievelijk geen (reserve-tranche), weinig (eerste krediettranche) en strengere beleidscondities (hogere krediettranches) worden gesteld. Het uiteindelijke doel is de landen tijd te verschaffen hun beleid aan te passen ten einde weer tot een evenwichtige externe positie te kunnen geraken.

De omvang van het krediet dat het IMF kan verschaffen is afhankelijk van het Fondsbezit aan bruikbare valuta's (dat zijn valuta's van landen met een sterke betalingsbalanspositie of relatief omvangrijke reserves), bijzondere trekkingsrechten en het minder liquide goud. Per ultimo 1978 beliep dit Fondsbezit

in totaal ruim SDR 22 mrd. Dit totale liquiditeitsbezit kan worden aangevuld door middel van leningen (bijvoorbeeld de Algemene Leningsovereenkomsten in geval van trekkingen van G-X-landen of zelfs door de instelling van tijdelijke, nieuwe faciliteiten).

Het Fonds stuitte in de loop der jaren op bijzondere betalingsbalansproblemen, die moeilijk in het normale tranchebeleid vielen in te passen. Zo werd, met name om grondstoffenproducerende landen tegemoet te komen, bij de specifieke problemen van een tijdelijke terugval in de exportopbrengsten, de compensatoire financieringsfaciliteit ingesteld. Omdat de oorzaak van deze betalingsbalansproblemen vrijwel niet aan het gevoerde beleid kon worden geweten, werden aan trekkingen onder deze faciliteit nauwelijks beleidsvoorwaarden gesteld. In de jaren 1976 en 1977 kon via deze faciliteit netto voor SDR 2,1 mrd. krediet aan grondstoffenlanden worden verstrekt.

De uitgebreide faciliteit (EFF) is, zoals de schrijvers vermelden, ingesteld om landen met structurele onevenwichtigheden in de sfeer van productie, handel en prijzen financieringsmiddelen te verschaffen. De faciliteit onderscheidt zich hiermee van de overige faciliteiten, die in principe gericht zijn op betalingsbalanstekorten van meer conjuncturele aard. Aan trekkingen onder deze faciliteit zijn stringente voorwaarden verbonden. Aangenomen mag worden dat deze voorwaarden, zolang alternatieve financieringsbronnen zonder beleidscondities aangeboord kunnen worden, tekortlanden niet aanzetten tot een beroep op deze faciliteit. De schrijvers stellen mijns inziens dan ook terecht dat „niet zonder meer mag worden afgeleid dat dit fonds als minder geslaagd mag worden beschouwd omdat slechts

* Medewerker van de afdeling Internationale zaken van De Nederlandsche Bank N.V.

onafhankelijkheid een essentiële voorwaarde voor emancipatie is. Dat impliceert dat het niet gaat om een beperkte categorie vrouwen die een eigen beroepsuitoefening ambieert, maar om alle moeders. Financiële gelijkwaardigheid kan niet worden verkregen met part-time arbeid. Om die reden wijs ik part-time arbeid af als lange-termijnoplossing voor financiële emancipatie.

Mevrouw De Winter doet de mannen onrecht, wanneer zij stelt dat het gaat om de oplossing van „haar” problemen. Daarmee impliceert zij dat alleen vrouwen kiezen voor kinderen. Als het waar zou zijn dat alleen vrouwen kiezen voor kinderen zou er misschien een rechtvaardigingsgrond zijn om de moeders eenzijdig de zorg voor de opvoeding

van de kinderen en het huisgezin toe te delen. Het wil er bij mij niet in dat alleen vrouwen plezier beleven aan nakomelingen. Aannemende dat mannen en vrouwen te zamen kiezen voor kinderen is het onjuist om te spreken over „haar” problemen. Natuurlijk is er een categorie carrièrejagende mannen (en vrouwen) die de opvoeding van hun kinderen aan anderen overlaten. Moet deze categorie onze maatstaf zijn?

Het voort- en grootbrengen van een volgende generatie, mits in een bepaalde kwantiteit, is iets waar ook degenen die bewust afzien van het ouderschap, misschien nolens volens, profijt van hebben. Zelfs verdere toepassing van de chip zal niet verhinderen dat bejaarden voor hun dagelijkse verzorging de hulp van

een volgende generatie nodig (kunnen) hebben. Is het dan rechtvaardig de moeders te veroordelen tot part-time arbeid of levenslange financiële afhankelijkheid? Het gaat hier om een probleem dat de totale arbeidsgemeenschap aangaat en niet alleen de individuele vrouw. Dat dit gemeenschapsprobleem op korte termijn zou kunnen worden opgelost door loononderhandelingen tussen werkgevers en werknemers, geloof ik niet. Vrouwen zullen daarvoor gezamenlijk moeten vechten, bijgestaan door een, naar ik vertrouw, groeiend aantal mannen en een overheid die opkomt voor de belangen van een sociaal zwakke groep.

M. Bruyn-Hundt

een gering aantal landen heeft geprofiteerd" (blz. 1300).

De olieprijsverhoging van eind 1973 ontworpen de internationale betalingsbalansstructuur. Onmiddellijke aanpassing van de binnenlandse bestedingen aan de gewijzigde omstandigheden zou een groot en ongewenst deflatoir effect op de wereldeconomie gehad hebben. Financiering van de tekorten te zamen met een geleidelijke bestedingsaanpassing zou zeker minder ontwrichtende effecten met zich meebrengen. De normale — beperkte — middelen van het Fonds waren evenwel niet toereikend om de verwachte grote kredietvraag te financieren. Het College van Bewindvoerders van het IMF besloot daarom voor *alle* getroffen olie-importerende lidstaten een tijdelijke faciliteit in te stellen (de oliefaciliteit 1974) 1). Aangezien in eerste instantie was gekozen voor financiering, werden er nauwelijks beleidsvoorwaarden aan trekkingen onder de oliefaciliteit verbonden. Toen een jaar later een vervolg op de faciliteit noodzakelijk werd geacht, wenste men meer nadruk op beleidsaanpassingen te leggen en werden de condities stringenter. Voor de armste ontwikkelingslanden werden trekkingen via de subsidierekening aantrekkelijk gemaakt. Al met al is via de oliefaciliteiten in een periode van twee jaar voor bijna SDR 7 mrd. betalingsbalanskrediet verstrekt. De schrijvers concluderen dan ook terecht, dat deze faciliteiten aan de verwachtingen hebben beantwoord (blz. 1299, linkerkolom). Het feit dat de oliefaciliteit niet langer functioneert (blz. 1304), is voor de beoordeling ervan niet relevant.

In de loop van 1977 constateerde de managing director van het IMF, dat nog steeds aanhoudende omvangrijke betalingsbalansonevenwichtigheden bestonden in een groot aantal landen. Ook hier betreft het niet uitsluitend of vooral ontwikkelingslanden, zoals de schrijvers op blz. 1303 stellen. De reguliere Fondsmiddelen waren nog steeds onvoldoende om aan de behoeften te kunnen voldoen. Een vijftiental landen werd bereid gevonden om de Fondsmiddelen aan te vullen. In totaal zegden zij toe een bedrag van SDR 8,75 mrd. bij te dragen voor een tijdelijke aanvullende faciliteit. De parlementaire procedures rond de goedkeuring van de onderscheiden toezeggingen hielden de inwerkingtreding van de aanvullende faciliteit op. Inmiddels zijn deze afgewikkeld en kunnen lidstaten een beroep doen op deze faciliteit. Gezien de reeds getoonde belangstelling kan de verwachting worden uitgesproken dat ook deze faciliteit aan een grote behoefte zal voldoen.

Min of meer los van de hierboven genoemde faciliteiten en ook geheel anders van aard is het Trust Fund. Het Trust Fund is geen IMF-faciliteit (het is immers niet voor alle lidstaten toe-

gankelijk) maar een fonds dat door het IMF wordt geadmistreerd. Dit Fonds is opgericht om de armste lidstaten van het Fonds tegen concessionele voorwaarden financieringsmiddelen ter beschikking te stellen. Het is niet zozeer het resultaat van meer dan anderhalf jaar durende bestudering van het vraagstuk van de chronische betalingsbalanstekorten van de (armste) ontwikkelingslanden (blz. 1300, onderaan) als wel het resultaat van de onderhandelingen rond de wijzigingen der IMF-statuten inzake het goudvraagstuk alsmede het wisselkoersregime. De ontwikkelingslanden stelden hun medewerking aan het sluiten van akkoorden over beide belangrijke onderwerpen afhankelijk van gelijktijdige overeenstemming over een aanzienlijke en permanente uitbreiding en versoepeling van de voor hen beschikbare kredietfaciliteiten van het Fonds. Als compromis werd begin 1976 in Jamaica besloten tot tijdelijke uitbreiding der krediettranches alsmede tot de oprichting van het Trust Fund. De middelen van dit fonds zouden bestaan uit de meeropbrengst boven de officiële boekwaarde van het IMF-goudbezit, dat gedeeltelijk geveild zou worden. Voor de eerste tweejarige periode van het Trust Fund beliep deze meerwaarde \$ 1,3 mrd., waarvan 30% direct werd verdeeld over 104 ontwikkelingslanden. Het resterende gedeelte werd in de vorm van leningen verstrekt aan 43 in aanmerking komende landen. Het Trust Fund heeft hiermede volledig aan de opzet voldaan. Dat de omvang der leningen relatief gering is, wordt veroorzaakt door de uiteindelijke beperkte middelen die via de goudveilingen toevloeden (deze zijn overigens groter dan ooit verwacht kon worden). De conclusie van de schrijvers, dat het Trust Fund (nog) niet geheel als geslaagd kan worden bestempeld, acht ik derhalve niet terecht.

Dat landen zoals India en Indonesië geen beroep hebben gedaan op het Trust Fund (een situatie waarover de schrijvers zich ongerust betonen, zie blz. 1302, rechterkolom) wordt veroorzaakt door het feit dat beide landen op grond van hun gunstige externe ontwikkeling niet in aanmerking kwamen voor een Trust Fund-lening. Het Fonds is immers geen ontwikkelingsbank (zoals b.v. de Wereldbank), doch een instelling die lidstaten slechts in geval van betalingsbalanstekorten of mutaties in de officiële reserves financieringsmiddelen verschaft.

Samenvatting

Het IMF heeft in de recente periode niet alleen door additionele faciliteiten, maar ook door de reguliere faciliteiten een zeer belangrijke rol kunnen vervullen in de financiering van en de aanpassing aan betalingsbalanstekorten

van de IMF-lidstaten. Onder de verschillende faciliteiten werd door het fonds in de periode 1974-1978 een bruto bedrag van bijna SDR 19 mrd. krediet verstrekt. De conclusie van de schrijvers, dat de indruk die de recente IMF-faciliteiten nalaten, niet al te gunstig is, kan dan ook niet door mij worden gedeeld.

Een belangrijke overweging bij de conclusie van de schrijvers vormt wellicht het feit, dat naar hun mening de tijdelijke fondsen van het IMF qua uitgangspunt niet zijn afgestemd op de behoeften van de ontwikkelingslanden met hun voorsnog chronische betalingsbalanstekorten. Hierbij dient te worden aangetekend dat het IMF is opgericht ter financiering van tijdelijke betalingsbalanstekorten van alle lidstaten. De modaliteiten van de faciliteiten kunnen derhalve niet zijn afgestemd op de behoeften van een afzonderlijke landen-groep. Wat betreft de ontwikkelingslanden geldt, dat de tekorten op de lopende rekening voor een groot deel structureel zijn. Dit gedeelte moet in principe worden gefinancierd met een overschot op de kapitaalrekening. In het kader van o.a. de UNCTAD wordt getracht grotere kapitaalstromen voor de ontwikkelingslanden beschikbaar te krijgen. Voor de tekorten van meer tijdelijke aard kan een beroep worden gedaan op de onderscheiden IMF-faciliteiten.

Een groot verschil tussen IMF-krediet en overige kredietvormen wordt gevormd door de beleidsvoorwaarden verbonden aan de trekkingen in de onderscheiden faciliteiten (in ruil hiervoor dragen de kredieten een relatief lage rente). De condities moedigen de tekortlanden aan tot aanpassingen in het gevoerde beleid, die kunnen leiden tot herstel van een reeds evenwichtige externe situatie. Juist om deze reden is het particuliere bankwezen meer en meer geïnteresseerd in IMF-kredieten en is het eerder geneigd krediet te verschaffen aan landen die beleidsprescripties hebben aanvaard.

P. Cornet

1) De schrijvers concluderen uit tabel I op blz. 1297, dat de niet olie-exporterende ontwikkelingslanden het meest getroffen zijn door de olieprijsverhoging. Voor deze groep van landen zou de oplossing gezocht moeten worden in het aangaan van leningen via het IMF. De rijkere olie-importerende landen zouden hun financiële behoeften wel kunnen dekken op de internationale kapitaalmarkt (blz. 1297). In andere beschouwingen (b.v. C. J. Oort in zijn preadvies voor de Vereniging voor de Staatshoudkunde, 1978, blz. 166) worden z.g. kleine OESO-landen als groep eveneens tot de zwaarst getroffen landen gerekend. Daarnaast is natuurlijk nog sprake van individuele gevallen, die buiten beide groepen vallen.

Naschrift

De redactie van *ESB* vroeg mij omgaand te reageren op het ingezonden stuk van Drs. Cornet; mijn „naschrift” moet daarom beknopt blijven (en kan dit ook zijn, gezien de strekking van Cornets commentaar).

De heer Cornet plaatst de door ons besproken IMF-financieringsbronnen „in een wat breder kader”; dat hij dan tot een enigszins andere totaalindruk komt, behoeft niet te verbazen. Uitdrukkelijk hebben wij ons beperkt tot de faciliteiten sedert 1974, waarbij wij niet zijn ingegaan op de gewone en speciale trekkingsrechten, en de compensatoire en buffervoorraadfaciliteiten (zie blz. 1296). Wij achtten het hoe en waarom van laatstgenoemde kredietmechanismen genoegzaam bekend; het was juist onze bedoeling om voor de „gemiddelde” *ESB*-lezer op systematische wijze enige orde te scheppen in de berichten over allerlei nieuwe IMF-financieringsmogelijkheden zoals die de laatste jaren van verschillende kanten op hem af komen.

Natuurlijk verandert de indruk die men ergens van krijgt naarmate de achtergrond en de „setting” van hetgeen men bestudeert zich wijzigen. Zo zijn wij ook „niet ingegaan op ontwikkelingshulp verleend door andere instanties dan het IMF (zoals steun via de Verenigde Naties of de Wereldbank)” (blz. 1300, noot 24). Als het gaat om een uitspraak over hulp aan ontwikkelingslanden, kan men het beeld ongetwijfeld nóg vollediger maken als rekening wordt gehouden met bijvoorbeeld GATT- en EG-prefereenties, Noord-Zuid-onderhandelingen enz. Wij hebben echter, integendeel, getracht de desbetreffende IMF-fondsen te isoleren om ze (voor zover mogelijk) op hun respectieve eigen merites te beoordelen. Indien de heer Cornet op basis van hetzelfde cijfermateriaal (ten aanzien van de feitelijkheden is geen verschil van mening) tot een andere conclusie komt aangaande het succes van een IMF-faciliteit, beschouw ik zijn opvatting dan ook als een, overigens zeer welkome, aanvulling op ons artikel. Inmiddels zou het al te gemakkelijk zijn om het „aanvullend commentaar”, zoals hij het zelf noemt, van de heer Cornet hiermee af te doen, aangezien aldus geen recht wordt gedaan aan de specifieke inhoud van zijn bijdrage. Ik wil daarom gaarne enkele kanttekeningen plaatsen bij de opmerkingen van de heer Cornet welke ik om wille van de duidelijkheid puntsgewijze zal volgen.

a. Bijzonderheden over reserve- en krediettranches zijn te vinden in onze tabel 10 (blz. 1305).

b. Wat betreft de General Arrangements to Borrow verwijst ik naar mijn ingezonden stuk op het artikel van Drs. A. H. A. van der Meer, in *ESB* van 29 november 1978, blz. 1226.

c. Aangaande Extended Fund Facility, Oil Facility Fund en Subsidy Account bevestigt de heer Cornet hetgeen wij daarover vermeldden.

d. Wat betreft de Supplementary Financing Facility (SFF) bericht de heer Cornet dat deze faciliteit inmiddels operationeel is; ten tijde van het afsluiten van ons artikel (november 1978) was dit nog niet het geval, althans nog niet bekendgemaakt. Op blz. 1303 schreven wij dat men zich „moet ... bedenken dat het SFF feitelijk (nog) niet functioneert”, terwijl wij op blz. 1304 aankondigden: „Het is mogelijk dat toch nog in de loop van 1978 de goedkeuring van het Congres loskomt”. Overigens, indien de heer Cornet al gelijk heeft met zijn mededeling dat SFF thans effectief functioneert, moet deze bewering berusten op „inside-information” en/of uiterst recent nieuws aangezien het IMF tot en met het laatst verschenen *Survey* van 19 februari 1979 hiervan geen melding maakt 1).

e. Ten aanzien van de debiteuren-doelgroep waarop SFF zich richt, hebben wij duidelijk gesteld: „In principe zouden alle lidlanden van het te stichten fonds moeten kunnen profiteren” (blz. 1303); dit omdat een IMF-fonds niet mag onderscheiden tussen lidlanden (vergelijk onze uitspraak „Ieder lidland heeft in beginsel hetzelfde kwalitatieve recht om gebruik te maken van de verschillende faciliteiten die het IMF biedt ...; bij het IMF zijn dan ook formeel geen speciale voorzieningen onder te brengen voor ontwikkelingslanden”, blz. 1304). Dat onze bewering dat het IMF bij SFF „toch wel speciaal aan de ontwikkelingslanden dacht” (blz. 1303) gepermitteerd lijkt, moge geïllustreerd worden met enkele citaten uit de consideraties welke aanleiding waren tot de oprichting van SFF (de bladzijden verwijzen naar het *IMF-Jaarverslag 1977*). Op blz. 24 wordt bij een concluderende samenvatting van de inzichten van het IMF over het aanpassingsproces expliciet gesproken over „many developing countries” (sub 1) en „non-oil primary producing countries” (sub 3), waarna sub 4 melding wordt gemaakt van „the Fund's current plans for establishment of a supplementary credit facility”. Op blz. 41 gaat het over „Some Fund members ... are expected over the coming period to experience payments imbalances that are large in relation to their economies and, consequently, large also in relation to their quotas”; onmiddellijk daarna volgt dan: „In these circumstances, there is a need for a supplementary facility ...”. Op blz. 47 wordt herhaald dat SFF bedoeld is voor lidlanden die relatief (ten opzichte van hun „economies and quotas in the Fund”) grote tekorten hebben, maar na verklaard te hebben dat „Access to assistance under the supplementary facility should be available to all members ...” volgt wel een voorstel

voor een rentesubsidie voor „low-income countries”.

f. Op blz. 1304 schreven wij waarom Trust Fund noch Subsidy Account formele IMF-fondsen kunnen zijn; het IMF fungeert als *trustee*: „Formeel kan daarom SA geen IMF-faciliteit zijn, en wordt dan ook via een afzonderlijke rekening geadmistreerd; mutatis mutandis is zulks ook van toepassing op het Trust fund”.

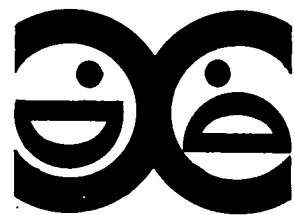
g. De relatie tussen (de financiering van) het Trust Fund en de gewenste kleinere rol van het goud in het internationaal monetair stelsel verzuimden wij eveneens niet te vermelden: „De IMF-goudverkopen ... vinden plaats in het kader van het (verder) terugdringen van de betekenis van het goud in het monetaire bestel” (blz. 1301). Op blz. 1303 (voetnoot 39) stipten wij voorts aan dat de tweede statutenwijziging van april 1978 betrekking heeft op „o.a. ... de verdere ontmanteling van het monetaire goud”.

h. Op het belang van een IMF-trekking in verband met een (grotere) bereidwilligheid van het particuliere bankwezen om financieringsmiddelen te verschaffen, wezen wij in onze slotbeschouwing op blz. 1304/1305: „... het belang van een IMF-trekking voor het debiteurland. ... de goedkeuring die het IMF hecht aan een programma van economisch beleid dat de leningsaanvraag vergezelt, verhoogt de internationale kredietwaardigheid, zodat andere landen en/of particuliere banken (een grotere) gencigheid krijgen óók bij te springen”.

Ik dank de heer Cornet voor de aandacht die hij heeft geschonken aan ons artikel door dit op kritische wijze te bezien. Tot onze geruststelling constateert de heer Cornet geen onjuistheden in het door ons bijeengebrachte cijfermateriaal. Waar de heer Cornet de gegevens anders interpreteert dan zoals wij dat deden, verdient zijn mening stellig naast die van ons gelegd te worden, waarbij het interessant is dat de heer Cornet, wellicht mede vanuit zijn functie bij De Nederlandsche Bank, zijn inzichten baseert op een wat andere invalshoek op het onderwerp.

Aert Ketting

1) Hierin lezen we slechts dat het *Interim Committee* op 7 maart 1979 „the status of the supplementary financing facility” op de agenda heeft staan (alsmede: dat Djibouti op 29 december 1978 het 138e lidland is geworden, zoals reeds vermeld in het *Survey* van 8 januari 1979).

Inzicht en oordeel over de theorie van de dubbele arbeidsmarkt

DR. W. VAN VOORDEN

Inleiding

Zeer recent is verschenen *Theorie van de dubbele arbeidsmarkt* van F. C. Valkenburg en A. M. C. Vissers¹). Deze studie, uitgebracht door het IVA in opdracht van het Nationaal Programma Arbeidsmarktonderzoek verdient ruime aandacht. Ten eerste vanwege het onderwerp: de theorie van de dubbele arbeidsmarkt staat in het centrum van de discussie over arbeidsmarktbenaderingen. Ten tweede vanwege de aanpak: hier ligt de meest volledige behandeling voor van wat er met betrekking tot de theorie te weten valt. Het grootste deel van de publikatie bevat een compilatie van bestaande onderzoeksresultaten naar het vóórkomen van een duale segmentering van arbeidsmarkten in de Verenigde Staten en in West-Europa. Via deze literatuurstudie wordt de complexe kennis over deze theorie en haar toepassingen uitvoerig behandeld. Het is een bijzonder moeilijke opgave de vele variaties in de theorie en in het denken over de dubbele arbeidsmarkt in zijn totaliteit te overzien en systematisch te presenteren; hier is een intellectuele prestatie van formaat geleverd. Uit dit overzicht kan een oordeel over de consistentie van de theorie worden gevormd. Via secundaire analyse van Nederlandse arbeidsmarktgegevens is steeds gepoogd aanwijzingen te krijgen voor de mate van geldigheid van de theorie voor de Nederlandse situatie.

De theorie van de dubbele arbeidsmarkt

De arbeidsmarkt is — volgens de theorie — opgebouwd uit een tweetal segmenten. Het primaire segment bevat de beter betaalde, vaste en gewaardeerde banen in de maatschappij. De werknemers in dit segment hebben werkzekerheid, promotiekansen en goede arbeidsomstandigheden en werkrelaties. Het secundaire segment wordt gekenmerkt door laag betaalde, onstabiele en uitzichtloze arbeid waarin de werknemer regelmatig met ontslag wordt geconfronteerd. Deze tweedeling wordt veroorzaakt en ver-

diept door verscheidene invloeden. Aan de vraagzijde van de arbeidsmarkt splitst zich een meer kapitaalintensieve sector af, bestaande uit grote op stabiliteit ingestelde bedrijven met een hoog ontwikkeld technisch proces en een ver doorgevoerde arbeidsdeling. Sommige auteurs achten met name de bestaande loonhoogte binnen de bedrijven hiervoor verantwoordelijk, anderen verklaren de segmentering uit de strategie van werkgevers om de afzetmarkt te vergroten of te beheersen.

Overheid en vakbonden versterken de segmentering. Als marktregulator werkt de overheid — ongewild — mee aan de vergroting van de kloof in de arbeidsmarkt en vakbonden verdiepen de kloof omdat zij hun werkterrein met name in het primaire segment vinden.

Aan de aanbodzijde richt de theorie zich op groepen — als secundair aangemerkte — werknemers. Het gaat om vrouwen, jeugdigen en bepaalde groepelingen in de grote steden zoals bewoners van getto's, buitenlandse werknemers, ouderen en minder geschikten. Maatschappelijke factoren zoals discriminatie (vrouwen, negers) werk- en leefpatronen (jeugdigen, getto-bewoners) en de rol van het onderwijs (buitenlandse werknemers, ouderen zonder opleiding) bestendigen de positie van secundaire-werknemersgroeperingen.

De kern van de theorie van de dubbele arbeidsmarkt is dat er een onoverbrugbare kloof bestaat tussen primaire en secundaire bedrijven en tussen bevoorrechte en benadeelde werknemers. Door auteurs worden verschillende oorzaken aangedragen en getoetst, die deze kloof verdiepen (strategie van werkgevers, technische ontwikkeling, loonhoogte, gebrek aan „on the job training” enz.).

Conclusies

De bijdrage van de studie van Valkenburg en Vissers ligt vooral in de strak doorgevoerde categorisering naar niveaus waar zich segmentering kan manifesteren (zij onderscheiden segmentering op het niveau van bedrijfstakken, bedrij-

ven of banen en segmentering binnen het arbeidsaanbod) en in het aandragen van plausibele interpretaties van de werking van segmenteringsprocessen en beïnvloedende factoren. De studie is minder van definiërende, taxonomische waarde. De theorie berust op onscherp gedefinieerde en afgebakende begrippen, hetgeen blijkt uit de diverse interpretaties en toepassingen. Eigenlijk is op dit moment niet duidelijk wat b.v. een primair segment omvat, wat tot een secundair segment moet worden gerekend, wat met „job instability” wordt bedoeld en wat de verhouding ervan is met het begrip „interne markt”. De diversiteit in de vulling van deze begrippen en relaties is groot en wordt in deze studie niet méér eenduidig gemaakt.

Niettemin zijn de conclusies voor de theorie ontvullend:

- er is geen tweedeling in een primair en een secundair segment; de arbeidsmarkt vertoont een craquelé-achtige segmentatie in deelmarkten;
- tussen de segmenten komt mobiliteit voor;
- de beheersingsthese, die een bewuste strategische machtsuitoefening van werkgevers veronderstelt, gericht op een dichotomie moet in grote trekken als niet met de werkelijkheid in overeenstemming worden afgewezen;
- de kenmerken van segmentering zijn zeer divers en variërend.

Als analysekader is de theorie van de dubbele arbeidsmarkt slechts van belang in afgezwakte zin. In plaats van uit te gaan van een dubbele arbeidsmarkt zijn er segmenteringsprocessen op de arbeidsmarkt waardoor specifieke groepen werknemers meer kans hebben in bepaalde typen banen terecht te komen. Als zodanig is dit overigens een zeer interessante invalshoek die voor de Nederlandse situatie relevante onderzoeksvragen opwerpt:

- een op segmentering geënt interpretatiekader lijkt voor het onderzoek naar

1) F. C. Valkenburg en A. M. C. Vissers, *Theorie van de dubbele arbeidsmarkt*, Tilburg, 1978.

de werking van regionale en vooral stedelijke deelmarkten in relatie met het woon- en leefmilieu een vruchtbaar uitgangspunt;

- hoewel aan de beheersingstheorie in de segmenteringsprocessen geen centrale betekenis toekomt, is onderzoek naar de mate waarin bewust strategisch gedrag van werkgevers voorkomt en naar de arbeidsmarktbeheersingsmomenten in het beleid van de overheid en van vakorganisaties relevant;
- door haar onduidelijkheid over de relatie tussen primaire en secundaire segmenten en interne marktprocessen, inclusief de ontwikkeling van markt- en organisatieachtige banen, roept de theorie de behoefte op, op mesoniveau de interrelaties tussen arbeidsorganisatie en arbeidsmarkt in kaart te brengen.

Kanttekeningen

De volgende kanttekeningen richten zich niet zozeer op de studie als wel op de theorie van de dubbele arbeidsmarkt zelf. Ik acht het van minder belang een voortreffelijke studie van detailkritiek te voorzien, dan om aan te geven wat de betekenis van de theoretische bijdrage is of kan zijn. Samengenomen zijn er vier kanttekeningen van meer fundamentele aard.

A. De falsificeerbaarheid van de theorie

De veelheid van voorhanden interpretaties en werkzame factoren in de theorie en de afwezigheid van een toetsbaar model maken het nagenoeg onmogelijk de theorie te falsificeren. Steeds waar segmentering door één of andere oorzaak kan worden aangetoond, lijkt de maatschappelijke werking van de theorie bevestigd. In alle gevallen (bij wisselende scheidslijnen én werkzame factoren) lijkt de theorie op te gaan. Elke arbeidsmarkt bevat in de werkelijkheid immers vele en verschillende deelmarkten. Ter adstructie een enkel voorbeeld.

- Volgens een versie van de theorie veroorzaakt getto-leven onstabiele werkgewoonten in de vorm van absentisme en verloop. Omdat dit voor een werkgever kostbare gewoonten zijn, zouden getto-bewoners een lager loon krijgen. Flanagan moet na toetsing deze hypothese verwerpen. De theorie blijft evenwel overeind omdat gescheiden wonen van blank en zwart er de oorzaak van kan zijn dat de mogelijkheden voor het volgen van onderwijs voor deze negers slecht zijn (blz. 72).

- Blanken met eenzelfde aantal jaren opleiding als negers, verdienen toch een hoger loon. Binnen één beroepscategorie blijkt de relatie tussen opleiding en inkomen veel zwakker bij de blanken. Volgens de theorie zou de relatie sterk moeten zijn. Ter verklaring van dit —

strijdige — resultaat wordt aangevoerd dat blanken hun opleiding vooral te gelde maken door verandering van beroep (blz. 72). Als er anderzijds bij blanken nauwelijks een verband blijkt te bestaan tussen het aantal keren dat iemand van werkgever veranderde en zijn loonhoogte, wordt ter verklaring aangevoerd dat blanken, vaker dan negers binnen het eigen bedrijf promotie maken en aldus loonsverhoging kregen zonder van werkgever te veranderen. Kortom: ter staving van de theorie wordt de ene keer mobiliteit en de andere keer gebrek aan mobiliteit aangevoerd. (blz. 73).

Uit de weergegeven onderzoeken blijkt dat dezelfde factoren nu eens als verklarende dan weer als te verklaren variabelen optreden. In het ene onderzoek worden bedrijven en banen bijvoorbeeld ingedeeld naar loonhoogte en wordt naar mobiliteitsverschillen gespeurd, in een ander onderzoek worden bedrijven en banen ingedeeld naar (gebrek aan) mobiliteit en is het loonniveau de afhankelijke variabele. Enerzijds wordt een indeling naar persoonskenmerken (ras, sexe) gehanteerd ter verklaring van mobiliteit, loonhoogte of getto-residence, anderzijds wordt op basis van verschillende mate van mobiliteit

Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Sociaal-economisch Beleid van de Erasmus Universiteit Rotterdam

nagegaan of daarin persoonskenmerken zijn „geclusterd”. Op tal van factoren gemeten blijkt de arbeidsmarkt breukvlakken te vertonen. Elk gevonden verschil schijnt de theorie te bevestigen. Het gevaar dat de theorie gaat „rondzingen” is niet denkbeeldig. Construeert men twee typen werkgelegenheid door als primair segment (blz. 133 e.v.) aan te merken, de banen die onder meer een hoge gebondenheid van de werknemers aan het eigen bedrijf met zich brengen en promotiemogelijkheden binnen het bedrijf, dan is het niet verwonderlijk dat als onderzoeksresultaat onder meer blijkt dat werknemers met primaire banen een hogere mobiliteit binnen de onderneming kenden en dat de werknemers vaker van mening zijn dat er intern in vacatures wordt voorzien. Dit is een tautologie: de uitkomsten zijn bij voorbaat als classificatie-criterium benut. Als mede op basis van gunstige arbeidsvoorwaarden een primair segment tegenover een secundair segment wordt geconstrueerd, wekt het geen verbazing wanneer in het primaire segment hogere lonen blijken te worden verdiend.

B. De relatie tussen de primaire en secundaire markt enerzijds en de interne markt anderzijds

De vorming van interne markten — aldus Valkenburg en Vissers — is nauw verbonden met het proces van segmentering. Hoe deze bindingen meer precies liggen blijft evenwel — ondanks ruime aandacht — duister. Korthedshalve kan dat met enige vragen worden uitgewerkt.

- Komen interne markten nu slechts in het primaire segment voor of ook in het secundaire segment? De beperking tot het primaire segment ligt bijvoorbeeld opgesloten in de visie van Doeringer en Piore: „Een lang dienstverband is één van de kenmerken van een interne markt. Dit heeft belangrijke gunstige gevolgen voor de verloop- en trainingskosten. Uiteraard is het drukken van deze kosten alleen relevant indien de recruiteringskosten hoog zijn en de te vervullen functies bepaalde vaardigheden vereisen. Als dit laatste niet het geval is of als de inhoud van de banen zodanig is dat de arbeiders onderling verwisselbaar zijn, dan zal men niet veel tijd en geld besteden aan recruitering, screening en opleiding en toch niet veel hinder onder vinden van een hoog verloop” (blz. 62; vergelijk ook blz. 207). Mok daarentegen zet het primaire en secundaire segment in een twee-bij-twee tabel af tegen de interne en externe markt (blz. 117).

- Op het niveau van banen spreken Valkenburg en Vissers van primaire en secundaire banen. Is er op dit niveau nog verschil tussen primaire en interne banen? In het onderzoek naar segmentering van banen op de Amerikaanse arbeidsmarkt (blz. 83 e.v.) komt de term interne markt niet voor. In de secundaire analyse (blz. 133 e.v.) worden interne en externe markt wel afzonderlijk opgenomen.

- Zijn werknemers op de interne markt van primaire bedrijven er beter of slechter aan toe dan werknemers op de externe markt van primaire bedrijven? Valkenburg en Vissers menen in tegenstelling tot Mok dat afhankelijkheid van de arbeidsmarkt (het laatste geval) te verkiezen is boven afhankelijkheid van de arbeidsorganisatie (blz. 125).

- Moet uit de als enige omschrijving van de interne markt als een „bestuurlijke eenheid, zoals een onderneming waarbinnen de beloning en allocatie van arbeid geregeld worden via een geheel van bestuurlijke regels en procedures” (blz. 59) worden opgevat dat interne markten per beroep (vergelijk Cl. Kerr: *The balkanization of labor markets*) conceptueel geen betekenis hebben.

ESB: omdat de economie verder gaat...

C. De segmentatie-dynamiek

In de wijze waarop segmentatieprocessen zich voltrekken, zijn twee situaties te onderkennen. In de ene situatie verdwijnen er onder invloed van economische en technologische factoren, urbanisatie, werkgeversgedrag, overheids-handelen enz primaire bedrijven en neemt het secundaire segment in omvang toe. In de andere situatie treedt er een verschuiving op van bedrijfstakken of bedrijven van het primaire naar het secundaire segment. Door de creatie van nieuwe primaire sectoren kan de omvang van de segmenten in principe onveranderd blijven.

Valkenburg en Vissers richten zich sterk op de tweede situatie: „het primaire segment wordt steeds uitgebreid met nieuwe industrieën en technologieën; tegelijkertijd valt de zwakste schakel uit het primaire segment weg naar het secundaire segment. Vanuit het secundaire segment verhuizen, vaak arbeidsintensieve, bedrijven en op den duur ook bedrijfstakken naar lage lonen-landen” (blz. 217). Als zodanig is dit een nieuwe, interessante interpretatie van de theorie, waarmee overigens impliciet de overgang tussen de segmenten — in de oorspronkelijke theorie (nagenoeg) onmogelijk — tot basisprincipe is opgewerkt.

In deze segmentatie-dynamiek wordt veel gewicht toegekend aan de mate van kapitaalintensiteit en technologische vernieuwing. Hoge kapitaalintensiteit geldt als criterium voor opname in de primaire sector. Arbeidsintensieve bedrijfstakken behoren tot de secundaire markt (blz. 208). Door processen van schaalvergroting, kapitaalintensivering en technische vooruitgang groeien beide segmenten (verder) uit elkaar (blz. 216). In hun referentie aan onderzoek in West-Duitsland vermelden de auteurs Moks conclusie: „Iedere verdere investering in nieuwe machines en apparatuur, iedere verhoging van de graad van mechanisering en automatisering bleek enkele hoger gekwalificeerde functies in het leven te roepen, maar nog veel lager gekwalificeerde banen te scheppen. Mechanisering en automatisering hebben een middelpuntvliedende werking” (blz. 116).

Kapitaalintensivering en technische vooruitgang kunnen kennelijk ook de overgang *bevorderen* naar het secundaire segment. Het is niet moeilijk in de werkelijkheid gevallen aan te wijzen waarin de invloed van technische vernieuwing op de groei van laag gekwalificeerde banen, waarvoor uit secundaire groepen werknemers worden gerecru-teerd, wordt geïllustreerd.

Indien toenemende kapitaalintensiteit en technische vooruitgang ook tot een groei van het secundaire segment kunnen leiden, doet zich m.b.t. de segmentatie-dynamiek een merkwaardige inconsistentie voor. Hoge kapitaalinten-

siteit en geavanceerde techniek gelden als criteria voor een indeling in het primaire segment. Maar toenemende kapitaalintensiteit en verdere technische ontwikkeling kunnen een overgang naar het secundaire segment bewerkstelligen. Kortom, de statische indeling naar criteria is — zo gezien — strijdig met hun dynamische effect.

D. De beheersingstheorie en de segmenteringsbron

De auteurs verwerpen in grote trekken de idee dat beheersingsstrategieën de werking van marktprocessen sterk beïnvloeden. Hieruit vloeit voort dat zij a. daarom de theorie van de dubbele arbeidsmarkt als uitbreiding en verfijning van de traditionele economische theorie beschouwen in plaats van als een versie van een institutionalistische theorie en b. dat zij mede daarom afstappen van een tweedeling, die in een complexe arbeidsmarkt nimmer „vanzelf”, doch slechts door bewust strategisch handelen teweeg wordt gebracht.

In een reactie op een eerder door mij gemaakte opmerking stellen Valkenburg en Vissers dat de „segmentering ontstaat in het interactieproces van vraag en aanbod”. Alleen daar, waar een overheersende rol wordt toegedacht aan beheersingsgedrag, kan — aldus de auteurs — worden gesteld dat het vooral de ontwikkelingen aan de vraagzijde zijn, die de segmentering tot stand brengen (blz. 201 e.v.). Op een aantal plaatsen in de studie wordt echter grote nadruk op de vraagzijde als segmenteringsbron gelegd. Het duidelijkst komt dit tot uitingin:

- „Reeds eerder constateerden wij dat de positie van de bedrijven en daarmee het gedrag van de vraagkant van de arbeidsmarkt het meest bepalend is voor de uiteindelijke allocatie van de arbeid” (blz. 210);
- „De stelling van de theorie van de dubbele arbeidsmarkt is dat de preferenties van werknemers vooral tijdens hun arbeidsgeschiedenis gevormd worden. Dit betekent dan dat indirect de ontwikkelingen aan de vraagzijde, naar kwaliteit van de

aangeboden werkgelegenheid, maar ook de toenemende bedrijfsbinding mede bepalend zijn voor de flexibiliteit van het arbeidsaanbod” (blz. 219);

- „Een belangrijke veronderstelling in de theorie van de dubbele arbeidsmarkt is dat de preferenties en het gedragspatroon van werknemers voor een belangrijk deel bepaald worden door het werk en de werkomgeving zelf. Dit betekent dat naast de inhoud van het onderwijs vooral ook ontwikkelingen in de kwaliteit van de werkgelegenheid bepalend zijn voor de bestaande en veranderende voorkeur van werknemers” (blz. 232).

Deze strofen wijzen sterk naar de vraagzijde van de arbeidsmarkt als segmenteringsbron. Het is mijns inziens goed te onderscheiden:

- a. de beheersing door bewuste strategieën van de vraagzijde, die tot de conclusie voert dat de vraagzijde de segmenteringsbron is;
- b. autonome factoren aan de vraagzijde van de arbeidsmarkt (economische, technologische factoren) die — zonder dat er sprake is van bewust strategisch gedrag aan de vraagzijde — segmenteringsprocessen oproepen;
- c. wisselwerking van factoren aan vraagzijde en aanbodzijde (urbanisatie, getto's, ras, sexe enz.) die segmentering veroorzaken.

Tegen deze achtergrond lijkt de conclusie gewettigd dat de auteurs in de afwijzing van de beheersingstheorie (a) te snel de onbevredigend vage wisselwerking tussen vraag- en aanbodzijde (c) als segmenteringsbron aanwijzen (terwijl zij op andere plaatsen de vraagzijde als segmenteringsbron sterk benadrukken). De vraag rijst of er niet veeleer — ook uit deze studie — aanwijzingen zijn die de segmenteringsbron in laatste instantie lokaliseren bij anonieme krachten aan de vraagzijde van de arbeidsmarkt (b).

W. van Voorden

Mededeling

Symposium regionale werkgelegenheidsproblematiek

De vakgroep economische geografie van de Katholieke Universiteit Nijmegen organiseert in samenwerking met de afdeling sociale geografie van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap een symposium over „Regionale werkgelegenheidsproblematiek in Nederland”.

Spreekers: Dr. E. Wever, Drs. S. Mie-

dema (Ministerie van Economische Zaken), Drs. H. A. J. M. Rijssenbendeek (VNO) en H. Wierenga (burgemeester Enschede). 's Middags is er een forumdiscussie.

Datum: vrijdag 6 april a.s. Aanvang: 10.30 uur. Plaats: Collegezalencentrum, zaal CC 2, Universiteitsterrein Heyendaal, Nijmegen. Aanmelding en inlichtingen: Geografisch en Planologisch Instituut, Berg en Dalseweg 105, 6500 KD Nijmegen, tel.: (080) 51 20 99.

Boeken nieuws

H. van der Molen e.a.: Omstreden landbouw. Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht/Amsterdam, 1978, Aula 635, 251 blz., f. 12,50.

De Nederlandse landbouw heeft na de tweede wereldoorlog een markante ontwikkeling te zien gegeven. Zo is de productie meer dan verdubbeld, het aantal arbeidskrachten bijna gehalveerd en zijn de trekpaarden vrijwel verdwenen. Over de sociaal-economische aspecten van deze ontwikkeling is en wordt veel geschreven, meer dan over de technische en ecologische aspecten. Toch is degelijke informatie ook over laatstgenoemde kanten van het moderniseringsproces dat zich in de landbouw heeft voltrokken, zeer gewenst. Te meer nu tal van factoren ervan, zoals het sterk toegenomen gebruik van kunstmest en chemische bestrijdingsmiddelen, de ruilverkaveling, de bio-industrie, het energieverbruik en de voedselkwaliteit, veel kritiek ondervinden. Het boek dat Ir. Van der Molen te zamen met vele andere deskundigen heeft geschreven, wil in deze behoefte aan informatie voorzien. Daarom is ruime aandacht geschonken aan de externe effecten van de agrarische ontwikkeling en het hoofddoel gelegend op de technische en ecologische aspecten van de modernisering van de landbouw.

Het eerste van de negen hoofdstukken waaruit het boek bestaat, heet: „Een bedrijfstak in ontwikkeling”. Het is geschreven door Ir. H. van der Molen en Drs. L. Douw en geeft in vogelvlucht (27 blz.) een uitstekend, met cijfers doorspekt, overzicht van de ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de jaren 1950-1975. Over die cijfers en enkele opmerking. Het is vreemd dat tabel 1 over de bijdragen van de landbouw en de voedingsmiddelenindustrie aan het nationale inkomen geen recenter gegevens bevat dan voor het jaar 1973. In tabel 3 wordt als index voor de gemiddelde oppervlakte per bedrijf voor 1975 het cijfer 15,3 (1950 = 100) gegeven in plaats van 153. De cijfers over de omvang van de ruilverkaveling, vermeld op blz. 17 (tabel 5) en op blz. 145, stemmen niet geheel met elkaar overeen. Niettemin maken zij, na vergelijking met de cijfers in tabel 4 over het totale areaal aan cultuurgrond, duidelijk dat de slogan „alles moet op de schop” een willig oor heeft gevonden. Ten slotte: op welk jaar heeft het verbruik van 300.000 ton kunstmest voor mestkalveren, gepresenteerd in tabel 9, betrekking?

Het tweede hoofdstuk is getiteld: „Gebruik van kunstmest, fataal of functioneel?” (29 blz.). Het is van de

hand van Ir. H. van der Molen en Prof. Dr. Ir. A. van Diest. Het is bekwaam opgebouwd, helder geschreven en naar inhoud leerzaam. Betoogd wordt onder andere, dat de bezwaren die naar de mening van vele natuurbeschermers en aanhangers van de „biologische” landbouw tegen het gebruik van kunstmest bestaan, voor een groot deel denkbeeldig zijn. Indien het gebruik van kunstmest, van veel kunstmest zelfs, op wetenschappelijk verantwoorde wijze plaatsvindt, is er volgens de schrijvers „geen reden om bezorgd te zijn voor de calamiteiten die de voorstanders van de „biologische” landbouw op grond van hun buitenwetenschappelijke uitgangspunten voorstellen” (blz. 64). Omdat soms geen bron wordt genoemd, is controle van de wetenschappelijke uitkomsten en berekeningen waarop de schrijvers zich baseren, niet altijd gemakkelijk. Zo ontbreken verwijzingen bij zinnen als: „Na landbouwkundig onderzoek is men tot de conclusie gekomen, dat ...” (blz. 56) en „Er is berekend dat” (blz. 57).

Het derde hoofdstuk is van de hand van Dr. J. C. Zadoks. Daarin wordt in 27 bladzijden „De gewasbescherming op de korrel” genomen. Ook het overzicht van Dr. Zadoks is boeiend en nuttig. Zonder gedetailleerd in te gaan op de verschillende gewasbeschermingsmethoden, geeft hij aan welke wegen kunnen worden bewandeld met betrekking tot het vraagstuk van het pesticidengebruik. Met het oog op de volgende druk een paar opmerkingen over de afbeeldingen. In afbeelding 1 op blz. 69, weergevend de productie van tarwe en rogge in Nederland over de laatste honderd jaar, is verzuimd aan te geven dat de bovenste lijn op tarwe betrekking heeft en de onderste op rogge. Afbeelding 3 op blz. 80 over de omzet van bestrijdingsmiddelen in Nederland is evenmin duidelijk. Volgens het onderschrift is op de verticale as de procentuele verdeling van de omzet af te lezen, maar in de tekst is sprake van „de bedragen van afb. 3”. Dit laatste zou dan moeten zijn: „de bedragen ten grondslag liggend aan afb. 3”.

Het vierde hoofdstuk: „De veehouderij op de tocht” (23 blz.), geschreven door Prof. Dr. C. C. Oosterlee, gaat over de intensivering van de landbouw en de gezondheid en het welzijn van de landbouwhuisdieren. Deze bijdrage is eveneens zeer de moeite van

het lezen waard. Prof. Oosterlee gaat uiteraard in op het vraagstuk van de z.g. intensieve veehouderij. Hij benadert het ietwat terughoudend, in elk geval zeer behoedzaam. Hij erkent het bestaan van probleemgebieden (vooral de kippen op batterijen, de mestvarkens en de mestkalveren) en vindt dat eraan zou dienen te worden gestreefd dat „over tien jaar de ergste knelpunten zijn weggenomen”.

Het onderwerp van het vijfde hoofdstuk is: „Het gebruik van fossiele energie in de Nederlandse landbouw”. De uiteenzetting hierover van Ir. J. M. Lange en Ir. H. van der Molen is nogal compact (18 blz.) en bevat vrij veel cijfers. Vooral de eerste twee paragrafen vragen om aandachtige lezing. Het beeld dat de auteurs schetsen is evenwel duidelijk. Hun bijdrage mondt uit in de conclusie (blz. 132) dat voor het verkrijgen van een bepaalde hoeveelheid produkt uit energetisch oogpunt de voorkeur moet worden gegeven aan hoge opbrengsten van een klein areaal boven lagere opbrengsten van een groot areaal, een conclusie identiek aan die welke eerder in het boek (blz. 64) werd getrokken uit een oogpunt van natuurbehoud. Een enkele kanttekening bij dit hoofdstuk: op blz. 118 wordt opgemerkt dat het wereldverbruik aan fossiele energie in 1975 ongeveer 1/5 deel bedroeg van de via fotosynthese chemisch gebonden energie. Niet duidelijk is wat met deze vergelijking gezegd wil zijn. Bij afbeelding 2 op blz. 125 is niet aangegeven wat de verticale as voorstelt. Op blz. 131 staat dat de voorraden fossiele brandstoffen thans *niet* meer, en op blz. 118 dat deze *waarschijnlijk niet* meer, worden aangevuld. Deze laatste bewering is waarschijnlijk juist.

In het zesde hoofdstuk: „Cultuurtechniek: zoden aan de dijk?” (25 blz.) stellen Ir. G. J. ter Brugge en Dr. H. N. van Lier diverse cultuurtechnische activiteiten, in de loop van de tijd geëvolueerd van grondverbetering naar landinrichting, aan de orde en gaan zij in op de kritiek die op deze activiteiten wordt uitgeoefend. Zij doen dit op heldere, evenwichtige wijze. Bij het bespreken van de bezwaren die vanuit de samenleving worden aangevoerd tegen cultuurtechnische werken worden veelal tegenargumenten naar voren gebracht. Soms wordt erkend dat er fouten zijn gemaakt en dat er nadelen kleven aan de landschapsbouw, maar het is „steriel conservatisme om ter wille van het behoud van het landschap in de oude toestand, alle moderne ontwikkelingen te willen tegenhouden” (blz. 156). Ook in de tekst van deze bijdrage komen een paar oneffenheden voor, nl. op blz. 139: „het veelal op ronde akkers liggende grasland” (?); blz. 145: een (s)telfout in het sommetje over de ruilverkavelingen; blz. 156: „uit de staat van na de inpoldering gegroeide natuur-

terreinen" (?); blz. 157: Prof. Van Dobben schrijft niet over de landbouw als economisch risico, maar over het ecologisch risico van de landbouw.

Dr. E. H. Groot geeft in het zevende hoofdstuk (25 blz.) onder de titel „Wetenschap en geloof in onze voeding” een interessante verhandeling over de relatie wetenschap en voeding. Schrijver staat zeer sceptisch tegenover „alternatieve” voedingsmiddelen en voedings-systemen. Gebrek aan kennis en inzicht zijn volgens hem de belangrijkste factoren die de idealistische aanhangers van „alternatieve” landbouwmethoden en van „alternatieve” voedingswijzen beletten hun theorieën kritisch te bezien en ... te verwerpen. Het gebruik van z.g. gezondheidsvoedsels biedt naar zijn mening „geen enkele waarborg voor een betere gezondheid of het voorkómen van bepaalde aandoeningen”. Zijn slotopmerking luidt: „Wanneer men de gezondheidstoestand wil bevorderen via de voeding, moet men streven naar verbetering van de samenstelling van het voedselpakket en — als het om rijke landen gaat — naar matiging. Dat is veel belangrijker dan zich zorgen te maken over de aanwezigheid van additieven en resten van bestrijdingsmiddelen in het voedsel en over het gebruik van kunstmest bij de teelt van land- en tuinbouwgewassen” (blz. 181). Niettemin stelde Dr. Groot eerder in zijn bijdrage (blz. 172) dat men met recht zou kunnen pleiten voor een uitbreiding van het controle-apparaat van de Keuringsdiensten van Waren!

Het achtste hoofdstuk, geschreven door Prof. Dr. W. H. van Dobben, behandelt in dertig zowel belangwekkende als belangrijke bladzijden „De landbouw als ecologisch risico”. Deze bijdrage zou in dit boek beslist niet hebben mogen ontbreken. Het gebodene sluit bovendien goed aan bij vooral het zesde hoofdstuk. Hoewel niet zo belangrijk, zou het daarom wellicht toch beter zijn geweest indien de hoofdstukken 7 en 8 waren verwisseld. Aan de wijze waarop Prof. Van Dobben zijn bijdrage heeft geconcipieerd, is te merken dat hij vanwege de veelomvattendheid van het onderwerp heeft moeten volstaan met een aantal grepen uit de stof. Het zijn echter goede grepen geweest, al is het jammer dat hij niet wat dieper is ingegaan op de ecologische gevolgen van de ruilverkavelingsactiviteiten in ons land. Apropos: de *Inleiding in de milieukunde* van Prof. Kuenen e.a., die in de literatuuropgave op blz. 212 is vermeld, dateert niet van 1966 maar van 1976.

Het laatste en langste hoofdstuk: „De wereldvoedselvoorziening: een uitdaging” (39 blz.) heeft Prof. Dr. Ir. J. de Hoogh voor zijn rekening genomen. In dit hoofdstuk wordt het wereldvoedselvraagstuk op uitstekende wijze uit de doeken gedaan. Prof. De Hoogh maakt duidelijk hoe precair de voedselsituatie

in de wereld is, niet vanwege de beschikbare hoeveelheid — er is ruimschoots voldoende voedsel —, maar vanwege de ongelijke verdeling ervan. Alles wijst er z.i. op dat die ongelijkheid in de toekomst nog groter zal worden. Het lijkt, meent hij, uitgesloten dat de huidige en komende mensheid kunnen eten van een „alternatieve” landbouw. Kunstmest en bestrijdingsmiddelen zijn daarom bij de gegeven bevolkingsdichtheid en -groei niet meer te elimineren. Het is met het oog op de bestaansvoorwaarden voor komende generaties derhalve een opdracht en tevens een uitdaging, de schadelijke nevenwerkingen voor het natuurlijke milieu te onderkennen, terug te dringen en zo mogelijk te vermijden. Errata bij dit hoofdstuk: afbeelding 1 op blz. 216 geeft niet de ontwikkeling van de wereldbevolking sinds 1960 maar sinds 1650, onder afbeelding 3 op blz. 229 is een stuk(je) tekst weggevallen en op blz. 249 moet voor wereldvoorziening worden gelezen wereldvoedselvoorziening.

Te zamen vormen de negen opstellen

geen bundel, maar een boek. Slechts op één plaats (blz. 167) wordt gesproken over „dit artikel”. Overlappingsen zijn voorkomen, verwijzingen naar andere plaatsen in het boek ontbreken niet. Kortom, er is gezorgd voor eenheid en evenwicht. Minder zorg daarentegen is besteed aan het corrigeren van taal- en zetfouten. De moderne landbouw staat regelmatig bloot aan kritiek vanwege zijn invloeden op natuur, milieu en landschap. Deze kritiek is ook zelf weer onderhevig aan kritiek, o.a. in dit boek waarin een poging is ondernomen de kritische reacties te evalueren. Wie nu, denkend aan de gevleugelde woorden: „Du choc des opinions jaillit la vérité”, hoor en wederhoor wil toepassen, ten einde tot het bepalen van een eigen standpunt te komen, mag *Oms treden landbouw* niet ongelezen laten. Dit begrijpelijke en overzichtelijke boek levert namelijk een duidelijke bijdrage tot het bereiken van dit doel.

A. de Wit

Mens en ruimte, environmental problems of city centres. Martinus Nijhoff Social Sciences Division, Leiden/Boston/Londen, 1978, 100 blz., f. 26.

De opkomst van de kantorensector en de sterk toegenomen behoefte aan ruimte voor de aanleg van wegen en parkeerfaciliteiten kunnen als twee belangrijke oorzaken worden genoemd voor het feit dat het oorspronkelijke karakter van vele Westeuropese binnensteden de afgelopen decennia aanzienlijk is aange-tast. Mede op grond van voornoemde ontwikkelingen heeft er in de centra van vele steden een omvangrijke kaalslag plaatsgevonden van woningen en historisch waardevolle stadsgezichten. In een toenemend aantal landen in Europa is men echter langzamerhand de mening toegedaan dat aan bovengenoemde ontwikkelingen een eind dient te komen omdat hierdoor de kwaliteit van het stedelijk leefmilieu op ontoelaatbare wijze wordt aangetast.

Het blijkt echter voor vele overheden in West-Europa moeilijk het tij te keren. Het Belgisch Instituut voor Ruimtelijke Ordeningsvraagstukken, *Mens en Ruimte (M+R)* heeft nu in opdracht van de Commissie voor de Europese Gemeenschap een onderzoek verricht naar de mogelijkheden om vanuit de EG de overheden van de negen lidstaten te ondersteunen in hun streven de kwaliteit van het leefmilieu in de stedelijke centra te verhogen. In het onderzoek, dat overigens van beperkte omvang is, wordt voor ieder land een korte beschrijving gegeven van de doelstellingen van het beleid, alsmede van het institutionele, financiële en juridische kader, waarbinnen het beleid moet worden uitgevoerd. Vervolgens wordt een synthese gegeven van

de belangrijkste binnenstadsproblemen waarna aan de hand van een aantal geselecteerde beleidsstrategieën wordt getracht een indruk te geven van de verschillende benaderingen die Europese steden t.a.v. de ontwikkeling van het stadscentrum hebben gevolgd. Zo blijken steden als Brussel, Londen, Liverpool en Frankfurt prioriteit te hebben gegeven aan de uitbreiding van de kantorensector in het stadscentrum, terwijl steden als Toulouse en Kopenhagen hebben getracht de woonfunctie van het centrum te versterken.

Het is overigens bijzonder moeilijk om aan de hand van deze beschouwingen tot bepaalde conclusies te komen omtrent het gevoerde stedelijk beleid in de lidstaten. Enerzijds is dit een gevolg van het brede en complexe terrein dat in kort bestek beschreven en geanalyseerd moest worden, anderzijds ook door het ontbreken van een adequate theoretische opderbouwing van het onderzoek. Uit recent onderzoek (een onderzoek van het Vienna Centrum 1)) is gebleken dat zowel de problematiek van de steden als het daarop betrekking hebbende beleid in belangrijke mate bepaald wordt door de fase waarin de stedelijke ontwikkeling zich bevindt. Omdat in de analyse van M+R landen zijn opgenomen die zich, zoals uit het onderzoek van het Vienna

1) Vienna Centrum voor documentatie en sociaal onderzoek. De kosten voor stedelijke groei (CURB-project). De eerste resultaten worden in 1979 gepubliceerd.

Centrum naar voren komt, in verschillende stedelijke ontwikkelingsfasen bevinden, zoals b.v., België en Italië, had enige informatie hieromtrent een betere beoordeling van het stedelijk beleid in de verschillende landen mogelijk gemaakt. Dit geldt zowel t.a.v. de doelstellingen als de instrumenten.

Na de beknopte behandeling van het stedelijk beleid in de lidstaten wordt overgegaan tot de formulering van enkele globale beleidsuitgangspunten die de grondslag zouden kunnen vormen voor een te ontwikkelen gemeenschappelijk stedelijk beleid op het niveau van de EG. De gedachte om tot de opstelling van gemeenschappelijke beleidsuitgangspunten t.a.v. de stedelijke ontwikkeling over te gaan, vloeit onder andere voort uit de behoefte om de activiteiten van de EG te kunnen beoordelen naar hun effecten op de kwaliteit van het stedelijk leefmilieu.

De geformuleerde beleidsuitgangspunten passen goed in de reürbanisatiegedachten, zoals die o.a. hier te lande in de afgelopen jaren tot ontwikkeling zijn gekomen. In het voorgestelde gemeenschappelijke beleid dient kaalslag te worden beperkt en rehabilitatie te worden bevorderd, terwijl het stadscentrum weer een woonfunctie moet krijgen voor alle categorieën van de bevolking. Een belangrijk uitgangspunt vormt voorts de opvatting dat de stedelijke planontwikkeling dient te geschieden in samenspraak met alle belangengroeperingen.

Hoewel het voorgestelde beleid geen twijfel laat bestaan over de algemene richting waarin de stedelijke ontwikkeling zich zou moeten bewegen, blijven er ten aanzien van sommige onderdelen wel enige onduidelijkheden bestaan. Dit geldt onder andere voor de aanbeveling dat de verkeersproblematiek van de binnensteden mede kan worden bestreden door het voeren van een gericht deconcentratiebeleid. Het is voor het voeren van een dergelijk beleid noodzakelijk dat bekend is welke activiteiten in het centrum thuishoren en welke niet. Hierover geeft het rapport geen duidelijke aanknopingspunten.

Hoewel de aangedragen ideeën t.a.v. de inhoud van een gemeenschappelijk stedelijk beleid een vrij globaal karakter dragen kan toch wel worden geconcludeerd dat het voorgestelde beleid sterk indruist tegen het beleid zoals dat in steden als Frankfurt en Brussel is gevoerd. Daarentegen sluit het beter aan bij het beleid van enkele andere grote steden in Europa, zoals b.v. Rotterdam.

Het rapport wordt afgesloten met de presentatie van enkele initiatieven die de EG op korte en lange termijn zou kunnen ontwikkelen met het doel richting te geven aan het stedelijk beleid in de lidstaten van de EG. De voorstellen die in dit verband worden gedaan betreffen onder andere de organisatie van seminars over specifieke binnenstadsproblemen, het

initieën en financieren van z.g. proeftuinprojecten en het entameren van stedelijk onderzoek.

De behandeling van de verschillende onderwerpen in het rapport van M+R is zeer summier en oppervlakkig, hetgeen gegeven de beperkte omvang van de studie geen verwondering behoeft te wekken. Daarom kan het rapport slechts dienen als een eerste globale kennismaking met de overigens zeer belangwekkende gedachte om ook op het gebied van de stedelijke ontwikkeling tot een gemeenschappelijk beleid op het niveau van de EG te komen. De behoefte aan de totstandkoming van een dergelijk beleid lijkt nog groter te worden nu uit recente

onderzoekingen is gebleken dat zich naast processen van stedelijke groei ook desurbanisatieverschijnselen voordoen, waarbij de bevolking, het voorzieningenniveau en de werkgelegenheid van hele steden en zelfs agglomeraties afneemt. Omdat bij desurbanisatie het proces van stagnatie en verval zich niet tot de binnenstad beperkt, doet zich de vraag voor of het niet zinvol zou zijn hiermede in toekomstige onderzoekingen ten behoeve van de ontwikkeling van een gemeenschappelijk stedelijk beleid rekening te houden.

L. van den Berg

D. Nayar (red.): Economic relations between socialist countries and the third world. MacMillan, 1977, xiv + 265 blz.

De bundel bestaat uit acht case-studies waarin de auteurs een overzicht geven van de omvang, de aard en de gevolgen van handels- en hulpbetrekkingen tussen socialistische landen (SL; vrijwel steeds alleen de Europese ontwikkelde socialistische landen) en ontwikkelingslanden (OL; voornamelijk de niet-socialistische ontwikkelingslanden). Enkele bijdragen verschenen reeds eerder in het tijdschrift *World Development* (mei 1975). De acht bijdragen worden voorafgegaan door een inleidend, voornamelijk analytisch, hoofdstuk waarin de redacteur een kader schept voor de analyse en de evaluatie in de volgende hoofdstukken. De relaties met de SL worden voor de OL steeds als additionele relaties gezien, toegevoegd aan de bestaande, min of meer traditionele (koloniale) handels- en hulpbetrekkingen. Het bilateralisme (belangrijke elementen: het op elkaar afstemmen van handel en hulp; het verrekenen van betalingssaldi in inconvertibele, zachte valuta; het periodiek vereffenen van betalingssaldi door middel van goederenstromen) vormt, enkele uitzonderingen daargelaten, de grondslag waarop een wezenlijk bestanddeel van de relatie tussen SL en OL berust. Nayar behandelt enkele evaluatie-criteria voor de handels- en hulpbetrekkingen, te weten: a. exportstabiliteit en netto exportstijging; b. de samenstelling van de import uit SL; c. de gerealiseerde goederenruilvoet t.o.v. SL; d. de bijdrage aan het op gang brengen van een onafhankelijke ontwikkeling („self-reliance”); en e. de interne inkomensverdeling in de OL. (De eerste drie criteria komen in vrijwel iedere case-study naar voren; de laatste twee criteria slechts sporadisch.) Over deze criteria wordt het volgende opgemerkt.

De additionele handelsrelaties met SL, die sinds de jaren vijftig ontstonden, scheppen voor OL in beginsel de mogelijkheid om een grotere mate van stabiliteit in de exportopbrengsten te

realiseren, hetgeen uit een oogpunt van ontwikkelingsplanning gewenst kan zijn. Deze grotere stabiliteit kan worden bereikt doordat lange-termijncontracten worden afgesloten en (althans in beginsel) tevens doordat de SL voor de OL fungeren als een overschottenmarkt (waarop bilateralealdi in de vorm van goederenleveranties kunnen worden verffend).

De extra afzetmogelijkheden in de SL kunnen als zodanig positief beoordeeld worden, doch er worden twee belangrijke kanttekeningen bij geplaatst. In de eerste plaats is het mogelijk dat additionele export naar de SL ten koste gaat van vroegere of potentieel nieuwe export naar markten waarop met convertibele valuta wordt betaald. Deze zogenaamde exportverschuiving zal zich vooral kunnen voordoen indien de binnenlandse productie van bepaalde goederen in OL niet of nauwelijks kan worden uitgebreid. In de tweede plaats moet gewezen worden op de mogelijke herexport door de SL van goederen die zijn geïmporteerd uit OL. In beide gevallen gaan de additionele exportopbrengsten in inconvertibele valuta ten koste van opbrengsten in convertibele valuta, hetgeen als zodanig vrijwel steeds welvaartsverminderd werkt.

De samenstelling van de import uit SL is van belang aangezien het bilaterale karakter van de relaties een besteding van exportopbrengsten en hulpbedragen in het betreffende SL noodzakelijk maken. Het is dan van groot belang of de geïmporteerde goederen belangrijk zijn voor de economische ontwikkeling of dat de import bestaat uit goederen met een lage ontwikkelingsprioriteit of van een lage kwaliteit. Empirisch materiaal toont volgens Nayar aan dat 80% van de import van OL uit SL bestaat uit machines, transportmiddelen en voor de binnenlandse nijverheid belangrijke intermediaire goederen, aan welke goederengroepen hij een hoge ontwikkelings-

prioriteit toekent.

De goederenruilvoet is vanzelfsprekend een belangrijke grootheid; deze ruilvoet wordt steeds vergeleken met de ruilvoet die wordt gerealiseerd in de handel met alle overige landen. Het beschikbare empirische materiaal duidt er volgens Nayyar op dat de goederenruilvoet van OL ten opzichte van SL zeker niet slechter, en in sommige gevallen zelfs gunstiger, is dan de ruilvoet ten opzichte van andere landen. Zoals ook enkele andere auteurs uit de bundel doen, is het noodzakelijk bij deze stellingname een kritische kanttekening te plaatsen. De export van OL naar SL bestaat voor het merendeel uit primaire produkten, waarvoor prijsvergelijkingen in redelijke mate mogelijk zijn; zoals uit enkele bijdragen blijkt, wordt de export naar de SL in vele gevallen relatief iets beter betaald. Een dergelijke conclusie kan voor de import van OL uit SL echter niet worden getrokken, aangezien het zeer heterogene produkten met per produkt sterk verschillende kwaliteiten betreft.

Bilaterale handel met de SL kán voor de OL overigens additionele ruilvoetvoordelen opleveren in de handel met de rest van de wereld; in beginsel neemt voor de OL immers het aantal aanbieders van importgoederen en het aantal vragers van exportgoederen toe. Nayyar is van mening dat de bilaterale economische relaties niet hebben geleid tot het stimuleren van een onafhankelijk ontwikkelingsproces. Weliswaar is de hulp in sterke mate geconcentreerd geweest op het ontwikkelen van een moderne industriële sector, doch de handelsstromen zijn vrijwel identiek geweest aan de z.g. koloniale handelsstromen: de OL exporteren primaire produkten en importeren fabrikaten. De handelsstromen hebben derhalve niet geleid tot een vergroting van de diversificatie van het produktie- en handelspatroon.

De door SL gegeven hulp was in zeer sterke mate gericht op de ontwikkeling van de publieke sector in OL, indachtig de overweging dat de overheid het beste in staat moet worden geacht om de sociale en economische ontwikkeling te sturen en om maatregelen te nemen ter leniging van bestaande noden. Nayyar wijst erop dat de overheid in OL de belangen van bevoorrechte klassen behartigt, zodat de uiteindelijke invloed van handels- en hulpbetrekkingen op de welvaartspositie van het proletariaat niet gunstig behoort te zijn. Aangezien het hier een interne omstandigheid in een ontwikkelingsland betreft, kan aan dit verschijnsel geen negatief oordeel omtrent de hulpdonor gekoppeld worden. M.i. gaat deze laatste stellingname voorbij aan recentere denkbeelden over het verlenen van economische hulp en de criteria die de donor daarbij kan en/of dient te hanteren. Ook de (vooral politieke) belangen van de SL bij de betrekkingen met OL

krijgen van Nayyar enige aandacht. Zoals ook uit de andere bijdragen blijkt, zijn politieke motieven vrijwel steeds doorslaggevend geweest voor het aangaan, intensiveren en/of afbreken van relaties met OL, al moet het (economische) belang van het veiligstellen van de grondstoffenvoorziening m.i. niet onderschat worden.

Afsluitend enkele kritische opmerkingen bij het artikel van Nayyar. Bij de behandeling van de socialistische hulpprogramma's stelt hij dat de terugbetaling van schulden mogelijk is in de vorm van de levering van goederen en dat deze vorm van betaling voor de betreffende OL voordelig is aangezien zij de afhankelijkheid van externe financiering vermindert. M.i. legt deze benadering te veel nadruk op het belang van financiële stromen en veel te weinig nadruk op het belang van reële stromen, die voor een goede afweging van de welvaartseffecten van groot belang zijn. Ongenuanceerdheid kan aan Nayyar verweten worden waar hij stelt: „Given the history of exploitation by the western capitalist countries . . . ” (blz. 12), terwijl er sprake is van een pertinente onjuistheid als hij vaststelt dat bepaalde schattingen „. . . still a perfectly reasonable index of the changes in relative shares . . . ” geven (blz. 15, voetnoot 2), nadat hij eerst impliciet heeft vastgesteld dat zulks om bepaalde redenen niet het geval is.

In een ongenueanceerd en bij tijd en wijle veel te polemisch geschreven bijdrage behandelt *Bienefeld* een case-study van Tanzania over de speciale voordelen die OL kunnen plukken uit de handel met SL. *Bienefeld* maakt een stringent onderscheid tussen socialistische en kapitalistische OL. In de handel tussen twee SL (waarvan het ene ontwikkeld is en het andere onderontwikkeld) ziet hij volop kansen voor het realiseren van positieve welvaartseffecten aangezien structuurveranderingen tot stand gebracht kunnen worden door middel van het op elkaar afstemmen van nationale plannen. Dergelijke lange-termijnveranderingen kunnen tussen twee landen van verschillende signatuur niet worden gerealiseerd aangezien in dat geval een korte-termijnbeeld wordt gedictieerd door het prijsmechanisme. „Gematikshalve” gaat *Bienefeld* voorbij aan de mogelijkheden die d.m.v. economische politiek en handelspolitiek kunnen worden gerealiseerd. *Bienefeld* beschrijft de Tanzaniaanse ervaringen op het gebied van de handel met SL en met de rest van de wereld. Beide handelscomponenten komen sterk overeen. De prijs van de export naar de SL is relatief iets gunstiger, doch beide handelscomponenten zijn zeer instabiel, zij het dat de fluctuaties in de twee exportcomponenten gelukkigerwijs tegengesteld zijn. *Bienefeld* concludeert dat Tanzania geen speciale voordelen aan de handel met SL heeft ontleend, omdat het land niet bereid

is geweest om te kiezen voor een socialistische ontwikkeling.

De soms irritant onwetenschappelijke wijze waarop deze auteur zijn conclusies meent te moeten formuleren, wordt m.i. geïllustreerd door het volgende citaat: „Whatever the optimal pattern of export diversification may be for Tanzania it is clear that trade with the socialist countries is not making any special contributions to the process of achieving it” (blz. 43), welke conclusie getrokken wordt zonder dat enige poging is gedaan om welk exportdiversificatiepatroon dan ook te formuleren.

Ook is het bijzonder onplezierig om aan het slot van het artikel te moeten lezen dat het bestuderen van het artikel volgens de auteur zelf vrijwel nutteloos is, aangezien niet is behandeld wat door hemzelf het „wellicht belangrijkste effect van de economische betrekkingen met de SL” wordt genoemd, nl. de mogelijke bevordering van de Centraal-Afrikaanse economische integratie (die in de tekst bestaat uit de East African Community van Tanzania, Zambia en Oeganda en in de slotzin zonder enige toelichting plotseling uit de landen Tanzania, Zambia en Mozambique). Ten slotte moet worden opgemerkt dat *Bienefeld* zijn stelling, dat de exportdiversificatie naar produkt is mislukt, onderbouwt met behulp van cijfermateriaal, waarin de handel binnen de East African Community niet is opgenomen. Juist binnen een dergelijke douane-unie kan een vergrote diversificatie d.m.v. extra afzetmogelijkheden van bewerkte produkten worden gerealiseerd.

In een heldere betoogtrant geeft *Mabro* in de derde bijdrage een case-study van Egypte en haar relaties met de SL. Zoals duidelijk zal zijn, spelen politieke factoren daarin een belangrijke rol. De beschikbaarheid van slechts één bron voor wapenleveranties (het Oostblok en m.n. de USSR) is van doorslaggevende betekenis geweest voor het geografische patroon van handel en hulp. Ten einde de handelsrelaties tussen Egypte en de SL te beoordelen, besteed *Mabro* vooral aandacht aan het prijsniveau van Egypte's export; hij betoogt dat in sommige gevallen (o.a. voor het voor Egypte zo belangrijke exportgoed katoen) niet de wereldmarktprijs relevant is als indicatie voor een alternatieve opbrengst, doch de *marginale opbrengst*. Voorts wijst de auteur erop dat het voordeel van de bilaterale handelsrelaties voor het OL zeer sterk samenhangt met de hulp die uit dezelfde bron wordt ontvangen, aangezien het vrijwel steeds gaat om gebonden hulp. In dergelijke omstandigheden is er sprake van een simplificatie indien alleen export- en importprijzen en -kwaliteiten worden vergeleken.

Stevens behandelt de handelsrelaties tussen Ghana en de USSR, relaties die

door vier verschillende Ghanese regimes van uiteenlopende signatuur in stand werden gehouden. Ghana heeft vooral getracht om door middel van bilaterale handelsverdragen een nieuwe exportmarkt voor cacao te scheppen; de invloed daarvan op de stabiliteit van de totale export en op het exportprijsniveau worden onderzocht. De ervaringen van Ghana worden door Stevens vergeleken met die van Nigeria, dat een veel lossere handelsrelatie met de USSR onderhield. Opvallend is dat Ghana in de handel met de USSR een groot exportoverschot had, waarvoor de reden o.a. gezocht wordt in de slechte inpasbaarheid van USSR-goederen in de concrete ontwikkelingsbehoefte van Ghana. Volgens Stevens zijn de ervaringen met de door de USSR aan Ghana verstrekte economische hulp (tegen relatief „zachte” voorwaarden) niet onverdeeld gunstig, hetgeen mede te danken is aan het feit dat de (project)hulp veelal betrekking had op industriële en landbouwactiviteiten, die extra vatbaar zijn voor risico's in de uitvoering en de uiteindelijke werking in vergelijking tot infrastructurele projecten.

De redacteur van de bundel, *Nayyar*, evalueert de handel van India met de SL. Terwijl hij afziet van eventuele verdelingseffecten en dynamische welvaarts-effecten van internationale handel, stelt *Nayyar* dat iedere netto exportstijging ten gevolge van de bilaterale handel een werkelijk voordeel voor India is, voorzover de goederenruilvoet niet slechter is dan in de handel met andere landen en voorzover de importgoederen bestaan uit „high priority items”. Ten einde vast te kunnen stellen of de export van India naar de SL tot een netto-exportstijging van India heeft geleid, analyseert *Nayyar* uitgebreid de mogelijkheid van herexport door de SL en van exportverschuiving van de rest van de wereldmarkt naar de bilaterale handel. Wat dat laatste verschijnsel betreft, hanteert *Nayyar* jammer genoeg precies die analytische methode die hij expliciet afwijst, nl. het extrapoleren van trends. Mede gezien het naar voren gebrachte empirische materiaal moet m.i. worden gesteld dat zijn conclusie, dat er nauwelijks exportverschuiving heeft plaats gevonden, te veel een slag in de lucht is.

Aansluitend op de door *Nayyar* behandelde handelsrelaties, analyseert *Chaudhuri* de hulprelaties tussen de Oosteuropese landen en India. Volgens deze auteur heeft de verleende hulp (die slechts een klein gedeelte van de totale ontvangen hulp vormt,) uit tweërlei

oogpunt speciale betekenis. In de eerste plaats is de beschikbaarheid van hulp uit SL er de oorzaak van dat meer hulp (tegen gunstiger voorwaarden) uit traditionele bronnen wordt verkregen. In de tweede plaats betreft het hulp ten behoeve van projecten (vooral staalprojecten in de publieke sector) waarvoor andere donors (met name de USA) geen middelen wilden fourneren. De door de SL verleende hulp blijkt overigens, indien het criterium van het „grant element” gehanteerd wordt, relatief duur te zijn; daar staat echter tegenover dat rentebetalingen en aflossingen in inconvertibele rupees kunnen geschieden.

Noman brengt in een case-study over Pakistan nogmaals het grote belang van politieke en militaire factoren voor het begrijpen van concrete handels- en hulprelaties naar voren. Wat het handelspatroon betreft, wijst *Noman* erop dat de handel met SL volkomen beantwoordde aan het „koloniale” handelspatroon, zodat deze handelscomponent niet heeft bijgedragen tot een diversificatie van het productie- en exportpatroon. Het prijspeil van de export was relatief gunstig, doch er vond in de jaren zestig in niet onbelangrijke mate herexport plaats door de SL. Op het terrein van de hulp speelde de Volksrepubliek China een belangrijke rol; zij verstrekte hulp tegen relatief zeer zachte voorwaarden.

In een zeer lezenswaardige bijdrage, die echter grotendeels buiten het kader van de bundel valt, schetst *Dasgupta* de rol van de USSR in het internationale „ruwe aardolie”-gebeuren. Daarbij brengt hij tot uitdrukking dat de USSR voor de ontwikkelingslanden niet zozeer als exporteur van ruwe aardolie van belang is geweest, doch vooral als leverancier van technische kennis voor de exploratie in een tijdvak waarin de grote oliemaatschappijen daar niet toe bereid waren, gezien het heersende aanbodoverschot van ruwe aardolie in de jaren vijftig en zestig. Ook heeft de USSR bijstand verleend bij het opzetten van een publiek distributieapparaat in enkele landen, als tegenhanger van het distributieapparaat van de grote oliemaatschappijen.

In een uitgebreide verhandeling behandelt *Paine* de buitenlandse handel en hulp van de Volksrepubliek China, voornamelijk die welke op niet-socialistische OL gericht zijn. *Paine* behandelt de beginselen die aan China's handel en hulp ten grondslag liggen; belangrijk zijn o.a. het bevorderen van het „self-reliance”-streven en het streven naar gelijkheid en wederzijds voordeel. In de handel met

niet-socialistische en socialistische OL heeft China een exportoverschot gehad, dat mede veroorzaakt werd door de effectuering van verleende hulp. Overigens beantwoordde ook deze handel geheel aan het koloniale patroon, nl. de export van industriële consumptiegoederen in ruil voor primaire producten. Belangrijke kenmerken van de door China verstrekte hulp zijn: a. de relatief zeer gunstige leningsvoorwaarden; b. de verleende technische bijstand; c. het feit dat Chinese ontwikkelingswerkers zich qua welvaartsniveau aan de lokale omstandigheden aanpassen. Wat de aard van de hulpprojecten betreft is er sprake van een treffend verschil tussen de hulp die aan socialistische OL en die aan niet-socialistische OL werd verleend; in het eerste geval, is er een sterk accent op de zware industrie (ontwikkeling volgens het Chinese patroon in de richting van self-reliance) en in het tweede geval werden de inspanningen vooral gericht op relatief arbeidsintensieve projecten. De bijdrage van *Paine* is over het geheel genomen te „gekleurd” geschreven; vaak is de toon verdedigend voor het Chinese standpunt en soms duidelijk tegen de handels- en hulppraktijk van de USSR gericht. Op blz. 214 laat de schrijfster zich verleiden tot het volstrekt zinloos formaliseren van een stelling die verbaal reeds volkomen duidelijk was. De evaluatie van het Chinese handels- en hulpprogramma is vaag en bij tijd en wijle tegenstrijdig; zo toont *Paine* aan dat aan concrete Chinese criteria niet is voldaan en toch wordt de conclusie getrokken dat de criteria vervuld zijn. Wellicht wordt de praktijk van het Chinese handels- en hulpprogramma het best geïllustreerd met het volgende citaat: „... the de facto Chinese view that the dangers from Soviet expansionism are so great that opposition to the Soviet Union must dominate the rights and wrongs of particular political situations from a socialist standpoint ...” (blz. 246-247).

Het geheel overziende is dit een bundel die veel informatie verschaft over concrete gevallen; uit sommige bijdragen komen enkele relevante algemene lijnen voor de analyse naar voren. Voor specialisten biedt de bundel genoeg interessante leesstof; daarbij zal de schrijver en/of de inhoud van enkele bijdragen de kritische instelling van de lezer zeker prikkelen. Voor het begrijpen van de probleemstelling is het lezen van een of twee artikelen uit de bundel echter voldoende.

W. J. B. Smits

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**